

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTA DOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**2002-2015 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’NİN
İSRAİL İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ VE EKONOMİ
POLİTİK ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

SEDAT GÖKSU

İstanbul, 2017

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTA DOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**2002-2015 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’NİN
İSRAİL İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ VE EKONOMİ
POLİTİK ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

SEDAT GÖKSU

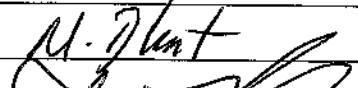

Danışman: YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM MURAT BOZKURT

İstanbul, 2017

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Ekonomi Politikleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506211001 no'lu Sedat GÖKSU'nun hazırladığı " Türkiye-İsrail Ticari İlişkileri Ve Ekonomi Politik Analizi (2002-2015) " konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI M.Ü.Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 23.11.2017 tarihinde saat 12.00 da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezininKabul.....' ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yrd.Doç.Dr. İ. Murat BOZKURT	Olumlu	
Doç.Dr.Muzaffer KOÇ	Olumlu	
Yrd.Doç.Dr. Murat BAYAT	Olumlu	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 23.11.2017 tarih ve 2017/22-20 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Sedat GÖKSU
Anabilim Dalı	: Orta Doğu Ekonomi Poliđiđi
Programı	: Orta Doğu Ekonomi Poliđiđi
Tez Danışmanı:	: Yrd. Doç. Dr. İbrahim Murat BOZKURT
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Ekim 2017
Anahtar Kelimeler	: Türkiye, İsrail, Ticari ilişkiler, Ekonomik analiz, Politik analiz.

ÖZET

2002-2015 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’NİN İSRİL İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ VE EKONOMİ POLİTİK ANALİZİ

İsrail’in kurulduğu dönemden bu yana Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler, inişli-çıkışlı bir şekilde olmuştur. 2002-2015 yılları arasında Türkiye’nin İsrail’le ticari ilişkilerinin ekonomik ve politik açıdan analiz edilmesi, bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amacın gerçekleşmesi için literatür taraması yöntemi kullanılarak Türkiye ve İsrail’in ticari verilerinden faydalanılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre 2002-2015 yılları arasında Türkiye ve İsrail arasındaki ticaret hacmi düzenli bir şekilde artış göstermektedir. Ticaret dengesi bakımından ulaşılan sonuçlara göre Türkiye dış ticaret fazlası veren taraftır. İlgili dönemde Türkiye ve İsrail’in pek çok siyasi gerilim yaşamasına karşın ticari açıdan ilişkilerin olumlu yönde ilerlemesi, ekonomik fayda elde etmenin siyasi gerginliklere karşı baskın olduğunu göstermektedir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Sedat GÖKSU
Field : The Economy Politics of the Middle East
Programme : The Economy Politics of the Middle East
Supervisor : Ass. Prof. Dr. İbrahim Murat BOZKURT
Degree Awarded and Date : Master – Oct 2017
Keywords : Turkey, Israel, trade relations, economic crisis, political analysis

ABSTRACT

TRADE RELATIONS BETWEEN TURKEY AND ISRAEL AND ECONOMIC POLICY ANALYSIS BETWEEN 2002-2015

Since Israel was founded, relations between Turkey and Israel have been bumpy. The economic and political analysis of Turkey's commercial relations with Israel from 2002 to 2015 constitutes the main objective of this work. In order to achieve this purpose, the commercial data of Turkey and Israel were utilized by using the literature search method. According to the results of the study, between 2002 and 2015 the trade volume between Turkey and Israel has been steadily increasing. According to the results achieved in terms of trade balance, Turkey is the party that gives more foreign trade. Despite the fact that Turkey and Israel have experienced many political tensions in the period concerned, the fact that commercial relations have progressed positively shows that obtaining economic benefit is the dominant force against political tensions.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar LİSTESİ	vi
ŞEKİL LİSTESİ	vii
1. GİRİŞ	1
2. İSRAİL HAKKINDA GENEL BİLGİLER	4
2.1. Kuruluşundan Bugüne İsrail	4
2.2. Bölge ve Dünya Ülkelerinin İsrail'e Olan Genel Yaklaşımı	6
2.3. İsrail'in Coğrafi Yapısı	9
2.3.1. Nüfus.....	9
2.3.2. İklim.....	9
2.3.3. Demografik Yapı	10
2.3.4. Doğal Kaynaklar	10
2.4. İsrail'in Siyasal Yapısı.....	14
3. İSRAİL'İN EKONOMİK YAPISI	21
3.1. İsrail'de Genel Ekonomik Durum.....	21
3.1.1. Kişi Başına Gelir.....	21
3.1.2. İstihdam	22

3.1.3. Para Piyasaları.....	22
3.1.4. Ticaret	22
3.1.5. Ödemeler Dengesi.....	23
3.1.6. Yatırımlar	24
3.2. İsrail’de Üretim ve Hizmet Sektörleri	24
3.3. İsrail’in Ekonomik İşbirlikleri	25
3.4. İsrail Ekonomisinin Temel Göstergeleri.....	25
4. 2002 ve 2015 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE – İSRAİL TİCARİ İLİŞKİLERİ	32
4.1. Geçmişten Bugüne Türkiye İsrail İlişkileri	32
4.2. Türkiye İsrail İlişkilerini Etkileyen Faktörler	37
4.3. 2002-2015 Yılları Arasında Türkiye İsrail Ticari İlişkileri	39
4.3.1. İthalatla İlgili Veriler	39
4.3.2. İhracatla İlgili Veriler	47
4.3.3. Ticaret Hacmi Verileri	59
4.3.4. Ticaret Dengesi Verileri.....	61
4.4. Türkiye ve İsrail Arasındaki Ticari Anlaşmalar	67
4.5. Türkiye İsrail Arasındaki Politik Krizler ve Krizlerin Ticari İlişkilere Etkisi.....	68
4.6. Türkiye İsrail Arasındaki Ticari İlişkilerin Ekonomik Açıdan Analizi.....	71
4.7. Türkiye İsrail Arasındaki Ticari İlişkilerin Siyasi Açıdan Analizi.....	73
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	77
KAYNAKÇA.....	80

TABLolar LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1. İsrail'in Başlıca Demografik Göstergeleri.....	11
Tablo 2. İsrail'le İlgili Genel Bilgiler	12
Tablo 3. Geçmişten Bugüne İsrail'de Knessetler ve Hükümetler	16
Tablo 4. İsrail'de Mahkeme Sistemi.....	19
Tablo 5. İsrail Ekonomisi Ödemeler Dengesi	23
Tablo 6. İsrail Ekonomisinin Temel Göstergeleri (2010-2017).....	25
Tablo 7. İsrail'in Başlıca Ükelere Göre İhracat Verileri (2014-2016)	27
Tablo 8. İsrail'in Başlıca Ükelere Göre İthalat Verileri (2014-2016)	28
Tablo 9. 1990'lara Kadar Türkiye ve İsrail İlişkileri Kronolojisi.....	34
Tablo 10. 1990'lardan Bugüne Türkiye ve İsrail İlişkileri Kronolojisi.....	35
Tablo 11. Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı 20 Ülke ve İsrail (2008-2015).....	56
Tablo 12. İsrail'e Yapılan İhracatın Toplam İhracat İçerisindeki Payı (2008-2015)	57
Tablo 13. Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı Ülkelerin İhracat Oranlarının Bir Önceki Yıla Göre Değişimi (2008-2015).....	58
Tablo 14. Türkiye-İsrail Ticaret Hacmi Verileri.....	60
Tablo 15. Türkiye-İsrail Ticari Denge Verileri (Türkiye'ye Göre)	62
Tablo 16. Türkiye'nin İsrail'e İhraç Ettiği Başlıca Ürünler	63
Tablo 17. Türkiye'nin İsrail'den İthal Ettiği Başlıca Ürünler.....	65

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. İsrail'de Siyasi Yapı..... 15

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkilerini artırması ile birlikte ülkelerin birbirleriyle olan etkileşimleri daha yoğun bir hale gelmiştir. Bu süreç içerisinde özellikle ekonomik anlamdaki ilişkiler kayda değer düzeyde artış göstermiştir. Ülkeler arasındaki ihracat ve ithalat faaliyetleri, ilişkilerin seyrinde önemli bir belirleyici konuma gelmiştir. Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler de bu kapsamda değerlendirilmeye müsaittir.

Türkiye ve İsrail'in ticari ilişkilerinin ekonomik ve politik açıdan araştırılması, bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışmada Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkiler 2002 ve 2015 yılları arasındaki dönem özelinde ele alınacaktır. Böylece iki ülkenin birbirlerine olan ihracat ve ithalatlarının ekonomik ve politik açıdan etkilerinin tespit edilmesi hedeflenmektedir.

Çalışmada 2002-2015 yılları arasındaki dönemin seçilmesindeki başlıca etken bu sene içerisinde Türkiye'de hükümet değişikliğinin yaşanmış olmasıdır. 2002 yılından bu yana Türkiye'de hükümette bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ) döneminde Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkilerin seyrinin açıklanması adına 2002-2015 yılları arasındaki dönem özelinde değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkilerin AK PARTİ hükümeti dönemi özelinde ele alınmasının nedenlerinden bir tanesi de bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikasının farklılaşmış olmasıdır. AK PARTİ hükümeti öncesinde daha çok Batı ülkeleri odaklı yürütülen dış politikanın Ortadoğu bölgesinde lider ülke olmaya yönelik değişmesinin Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkileri etkilediği düşünülmektedir. Böyle bir düşüncenin olması, 2002 ve 2015 yılları arasındaki dönem dikkate alınarak ticari faaliyetlerin ekonomik ve politik açıdan incelenmesinde etkili olmuştur.

İsrail ve Türkiye'nin ticari açıdan sürdürdüğü ilişkilerin sadece Türkiye'de değişen hükümet açısından ele alınması yeterli değildir. Bu süreçte İsrail'in Ortadoğu'da

yürütmekte olduğu siyaset, özellikle Filistin meselesi özelinde iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Yapılacak olan çalışmada ticari ilişkilerin bu örnekte olduğu gibi İsrail'in faaliyetleri açısından da değerlendirilmesi planlanmaktadır. Bu sayede ülkelerin ticari ilişkilerinin ekonomik ve politik yansımaları tek taraflı olmayacak şekilde açıklanmış olacağı düşünülmektedir.

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler, Türkiye'nin İsrail'i tanıdığı 1949 dek uzanmaktadır. 1949 yılından bugüne gelene dek iki ülke arasında askeri, politik, ekonomik açıdan inişli-çıkışlı ilişkiler olmuştur. İki ülkenin birbirleri ile olan ilişkilerinin yanında bölgede ve dünyada meydana gelen gelişmeler, ilişkilerin seyrini etkilemektedir. Soğuk Savaşın sona ermesi ve Amerika'nın Irak'ı işgali bunlara birer örnek teşkil etmektedir. Türkiye ve İsrail'in ticari ilişkilerinin yansımaları açıklanırken bu gibi gelişmelerin etkileri de araştırmaya dahil edilecektir.

Çalışma beş bölümden oluşacak şekilde tasarlanmıştır. Birinci bölümde –yani bu bölüm- çalışmanın içeriği ve çalışma içerisinde nasıl bir yol haritası izleneceğine dair veriler paylaşılacaktır.

İsrail hakkındaki genel bilgiler, çalışmanın ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Genel bilgiler kısmında İsrail'in kuruluşundan bugüne kadar olan gelişiminin yanı sıra coğrafi, siyasi, sosyal, kültürel yapısına yönelik bilgiler yer alacaktır.

Üçüncü bölüm, İsrail'in ekonomik yapısının açıklanması şeklinde olacaktır. İsrail'deki genel ekonomik durumun yanında ülkenin ekonomik göstergelerinin açıklanması, üçüncü bölümde yer alması tasarlanan konulardır.

Türkiye ve İsrail'in 2002 ve 2015 yılları arasındaki ticari ilişkilerinin araştırılması, çalışmanın dördüncü bölümünü oluşturmaktadır. Geçmişten bugüne Türkiye ve İsrail ilişkileri ile iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin açıklanmasıyla başlayacak olan bu kısımda ithalat, ihracat, ticari denge konusundaki verilere ilişkin bilgilendirme yapılacaktır. Türkiye ve İsrail arasındaki politik krizlerin ticari ilişkilere olan yansıması, bu kısımdaki önemli araştırma konularından birisidir.

Çalışmanın beşinci bölümünde ulaşılan bulgular, sonuç ve öneriler kısmında değerlendirilecektir. Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkilerin ekonomik ve politik seyrinin olumlu yönde seyretmesi için öneriler getirilmesi de beşinci bölümde yer alacaktır.

Böyle bir çalışma hazırlanması ile birlikte Türkiye ve İsrail ilişkilerini araştıran literatüre katkıda bulunulacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmayla birlikte konuyla ilgili benzer çalışmalar yürütecek olan araştırmacılara yol gösterici nitelikte bulgular elde edilmesi hedeflenmektedir.

2. İSRAİL HAKKINDA GENEL BİLGİLER

İsrail hakkında genel bilgilerin açıklanacağı çalışmanın bu kısmında kuruluşundan bugüne İsrail, bölge ve dünya ülkelerinin İsrail'e olan genel yaklaşımı, İsrail'in coğrafi yapısı, İsrail'in siyasal yapısı başlıkları altında açıklamalar getirilecektir. İsrail ülkesinin içinde bulunduğu durum hakkında bilgi sahibi olabilmek için yapılacak olan incelemenin yardımcı roller üstlenmesi beklenmektedir.

2.1. Kuruluşundan Bugüne İsrail

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren Filistin topraklarında İsrail devletini kurmak için Siyonist faaliyetler yoğunlaşmıştır. Siyonist faaliyetler ile birlikte Yahudilere vaat edildiği iddia edilen topraklarda Yahudi devleti kurulmasının temeli atılmıştır. İkinci dünya savaşının sona ermesinin ardından bu girişimlerden sonuç alınmış ve İsrail devleti kurulmuştur¹.

İsrail, 14 Mayıs 1948 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlık ilanı sonrasında bazı Arap ülkeleri İsrail'e savaş açmıştır ve bu savaş bir yıldan biraz uzun sürmüştür. Savaşın sona ermesinin ardından İsrail, devlet kurma konusunu çözüme kavuşturmuş ve 11 Mayıs 1949'da Birleşmiş Milletlerin üyesi olmuştur. Aynı yıl içerisinde İsrail'de seçim yapılmış, başbakan ve cumhurbaşkanı seçimlerle belirlenmiştir².

Bağımsızlığın ilan edilmesi sonrasında İsrail'in Arap ülkeleri ile olan savaş, İsrail'deki Filistinlileri göçe zorlamıştır. Bu durumu değerlendiren İsrail 1967 yılında

¹ Döner, A. (1997). Tarihsel Süreç İçerisinde İsrail Devlet Modelinin Ortaya Çıkışı. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1.2, s.13.

² Haim, R.B. (2008). *İsrail Hakkında Gerçekler*. Kudüs: Keter Pres Yayınları, s.36-37.

Batı Şeria ve Gazze'yi işgal etmiştir³. İsrail'in Gazze ve Batı Şeria işgali, bugünkü İsrail-Filistin ilişkileri açısından önemli bir yere sahiptir. Zira İsrail, bu adım sonrasında Filistin'i büyük oranda kendi yetkesi altına almayı başarmıştır.

İsrail'in kuruluşundan itibaren ülkeyle ilgili bilinmesi gereken başlıca gelişmeler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır⁴:

- i. İsrail'in bağımsızlık ilanı ile birlikte Arap Birliği İsrail'e savaş açmıştır ve 1949 yılındaki ateşkese kadar bu savaş devam etmiştir.
- ii. Siyasi partilerin oluşturulması ve meclisin kurulmasının ardından 74 ülkeden 950 bin göçmen 10 yıl içinde İsrail'e gelmiştir.
- iii. İsrail, Almanya'dan 1965'e kadar katliamlar sebebiyle 829 milyon dolar tazminat almıştır.
- iv. Mısır'ın Süveyş Kanalı adımıyla birlikte İngiltere ve Fransa ile birlikte İsrail de 1956 yılında Mısır'a saldırmıştır.
- v. 1967'de Mısır, Suriye ve Ürdün'e saldıran İsrail Kudüs'ün tamamını ele geçirmiş ve kontrolündeki toprakları 3 kat büyütülmüştür.
- vi. Mısır, Suriye ve Ürdün'ün 1973'te İsrail'e saldırması sonrasında 1974 ve 1975'te barış anlaşmaları imzalanmıştır. Bu gelişmeler sonrasında İsrail ve Suriye arasında tampon bölge oluşturulmuştur.
- vii. 1978 yılında İsrail ve Mısır arasında imzalanan barış anlaşmasıyla birlikte İsrail Sina yarım adasından çekilmiş, Mısır da İsrail'e Süveyş Kanalından serbest geçiş hakkı tanımıştır.
- viii. İsrail 1982 yılında Lübnan'ı işgal etmiş, ülkeyi üs olarak Kullanan Arafat'ın Lübnan'dan ayrılmasını sağlamıştır.
- ix. İsrail, Kudüs'te Yahudi yerleşim bölgeleri oluşturmak için girişimlerini yıllar geçtikçe artırmıştır. 2000 yılında 170 bin düzeyinde Yahudi yerleşimci Kudüs'e yerleşmiştir.

³ Özkoç, Ö. (2009). Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 64.3, s.168.

⁴ <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-israil> , Erişim Tarihi: 07.10.2017.

- x. 2000’li yıllar itibariyle İsrail bölgedeki hakimiyetini artırmış, ekonomik açıdan bölge ülkelerinin önünde yer alır hale gelmiştir.

İsrail’in kuruluşu, küresel güçlerin desteğiyle birlikte gerçekleşmiştir⁵. Bu güçlerin yardımları ile birlikte uzun süredir devam eden Siyonist faaliyetler sonuca ulaşmıştır. İsrail’e destek olan ülkeler –özellikle ABD- kuruluştan itibaren ülkeye önemli yardımlarda bulunmuştur. Arap ülkeleri ile olan savaşlar başta olmak üzere İsrail’e yapılan yardımlar, İsrail’in bugünkü konumunu elde etmesinde önemli roller oynamıştır.

2.2. Bölge ve Dünya Ülkelerinin İsrail’e Olan Genel Yaklaşımı

14 Mayıs 1948’deki İsrail’in bağımsızlık ilanı, Yemen, Suriye, Fas, Kuveyt ve tüm Arap dünyasında şok etkisi oluşturmuştur⁶. Arap ülkeleri ile İsrail savaşlarının başlamasına neden olan bu durum Arap dünyasının kuruluş döneminde İsrail’e olan yaklaşımını göstermektedir.

İsrail’e karşı bölge ve dünya ülkelerinin genel yaklaşımında siyasi, dini, ekonomik faktörlerin belirleyici olması söz konusudur. Buna göre bölgedeki Arap ülkeleri ile İsrail’in arasındaki ilişkiler, İsrail kurulduğundan bu yana kötüdür. Farklı yıllarda -1948, 1956, 1967- Arap ülkeleri ve İsrail arasında savaşlar olmuş, savaşlarda İsrail topraklarını genişletmiştir⁷. Haliyle Arap ülkelerinin İsrail’e karşı olan yaklaşımı katı bir şekilde gelişmiştir. Örneğin 1948 yılındaki savaş sonrasında 700 bin ile 900 bin arasında Filistinli, topraklarını terk ederek mülteci konumuna düşmüştür⁸. Bu gibi gelişmeler İsrail’in topraklarını genişletmesinde belirleyici rol oynamıştır.

⁵ Şenel, B. (2014). İsrail Devletinin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci. *Akademik Orta Doğu Dergisi*. 9.1, s.174.

⁶ Turan, D. (2009). Gazze Operasyonu Işığında İran'ın İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımı. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. 1.2, s.177.

⁷ Kaştan, Y. (2007). Ortadoğu’da Arap-İsrail Mücadeleleri ve Türkiye. 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, s.1802.

⁸ Arı, T. (2012). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Bursa: MKM Yayınları, s.282.

ABD'nin İsrail'e olan yaklaşımı, İsrail'in kurulduğu günden bugüne kadar destek şeklinde olmuştur. ABD'nin İsrail'e verdiği destekle birlikte güçlenmesi kolaylaşan İsrail, bölgede askeri ve ekonomik açıdan başlıca ülkelerden birisi konuma gelmiştir. ABD'nin İsrail'e olan yaklaşımında ABD'deki İsrail lobisinin önemli bir yeri vardır. "ABD'deki İsrail lobisi, İsrail konusunda aynı şekilde düşünen beyin takımlarını önemli noktalara taşıyabilmekte, akademik camiayı baskı altına tutabilmekte ve anti-semitizmi bir silah olarak kullanarak İsrail'in politikalarına ilişkin haklı eleştirilerin önüne geçmektedir"⁹.

Bölge ülkelerinden İran, bölgesel güç olması sebebiyle İsrail'le ilişkileri ve yaklaşımının bilinmesi gereken bir ülkedir. İran'da 1979 yılında gerçekleşen İslami devrimle birlikte o döneme kadar İsrail'e dost olan ülke, değişen rejimle birlikte o dönemden sonra İsrail'e düşman olmuştur¹⁰. Geline nokta İsrail-İran ilişkileri gergin bir şekilde seyretmekte olup karşılıklı sert açıklamaların yapıldığı bir dönemi işaret etmektedir.

Avrupa Birliği'nin İsrail'e olan yaklaşımı ise ABD'nin bölgedeki alternatifi olma hedefine göre şekillenmektedir. Buna göre Avrupa Birliği, İsrail'e Filistin'i tanıma çağrısında bulunmuştur¹¹. Ayrıca Arap Devletlerine siyasi açıdan destekler vererek bölgede ABD'nin yanında etkin bir güç olarak kendisinin yer almasını gerçekleştirmek hedeflenmiştir. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin İsrail'e olan yaklaşımı, kendi çıkarlarını en üst noktaya taşıyacak biçimdedir ve İsrail'den ziyade Arap ülkelerinin desteklenmesi şeklindedir.

Türkiye'nin İsrail'e olan yaklaşımı dönemlere göre farklılık göstermiştir. Değişen hükümetlerin İsrail'e olan bakışlarının farklı olmasının yanında İsrail'in faaliyetleri bu noktada belirleyici etkindir. Türkiye'de 1990'lı yıllarda İsrail'le yakın ilişkiler

⁹ Şahin, M. (2010). ABD-İsrail İlişkileri: Böyle Dost Düşman Başına. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. 2.21, s.42.

¹⁰ Turan, D. (2009). Gazze Operasyonu Işığında İran'ın İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımı. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. 1.2, s.48.

¹¹ Tangör, B. (2004). Ortadoğu'nun Barış Süreci Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin İsrail Yaklaşımı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 1, s.250.

geliştirilmesi gerektiğini savunan bir yaklaşım bulunmakta iken 2000'lerde bunun tam tersinin olması gerektiği yönünde düşünceler ortaya konulmuştur¹².

2010 yılında gerçekleşen Mavi Marmara saldırısında Türk vatandaşlarını öldüren İsrail, ilişkilerin gerginleşmesine, kopma noktasına gelmesine neden olmuştur¹³. Türkiye'nin İsrail'e olan yaklaşımına ilişkin örneklerden İsrail'in faaliyetleriyle ilişkili olan bu örnek, aynı zamanda Türkiye'nin yaklaşımında etkili olabilecek gelişmeler hakkında da fikir verecek niteliktedir.

Çalışmanın temel araştırma konusu olan Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkilerle bağlantılı bir konu olarak Mavi Marmara süreci önemlidir. Bu süreçte Türkiye ve İsrail arasındaki sorunun sonuçsuz kalması İsrail'de bazı kesimler tarafından eleştirilmiş, iki ülke arasındaki ilişkilerin belirsizliğe sürüklenmesinde Başbakan Netanyahu'nun sorumlu olduğu ifade edilmiştir¹⁴. İsrail'in Türkiye'den özür süreci ve bugünkü normalleşmeye kadar ülkelerin tutumları, bu ifadeleri destekler nitelikte görünmektedir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olduğunda İsrail'e karşı ülkelerin yaklaşımlarının farklılıklar içerdiği görülmektedir. Bölge ülkelerinin yaklaşımı İsrail'le yaşanan savaş ve gerginliklere bağlı olarak şekillenmekte iken küresel güçlerin yaklaşımı ise kendi çıkarlarını en üst noktaya çıkarma amacına göre son halini almaktadır. İsrail'e karşı Arap dünyasının İsrail'i düşman görececek bir yaklaşımı vardır¹⁵. Günümüzde İsrail, Arap dünyasındaki bu yaklaşımı ortadan kaldırarak düşman devlet imajını silmeye çalışmaktadır.

¹² Balcı, A. (2011). Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma. *Ortadoğu Etütleri*. 2.2, s.120.

¹³ Hasanov, E. (2014). Mavi Marmara Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*. 6, s.2.

¹⁴ İnat, K. ve Ataman, M. (2011). *Ortadoğu Yıllığı*, İstanbul: Açılım Kitap, s.162.

¹⁵ Yesevi, Ç.G. (2016). İsrail'in Devlet İmajının Şekillenmesi. *Bilgi Strateji Dergisi*. 9.16, s.105.

2.3. İsrail'in Coğrafi Yapısı

İsrail'in coğrafi yapısı açıklanırken ilk olarak nüfusla ilgili bilgilere yer verilecek olup ardından iklim, demografik yapı ve doğal kaynaklar konuları hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2.3.1. Nüfus

Nüfus konusu, İsrail için oldukça önemli bir yere sahiptir. İsrail'in kurulduğu dönemde başlıca sorunlardan olan nüfus, bugüne ulaşana kadar düzenli bir artış göstermesi ile birlikte sorun olmaktan çıkmıştır. 2016 yılı sonunca açıklanan verilere göre İsrail'in nüfusu 8 milyon 600 bin düzeyinde seyretmektedir¹⁶. Bu da İsrail'in nüfusunun kuruluş döneminden bu yana hemen hemen 10 kat artış gösterdiği anlamına gelmektedir.

2.3.2. İklim

İsrail'in iklimi hakkındaki temel bilgiler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır¹⁷:

- i. İsrail'de Akdeniz iklimi hakimdir.
- ii. Nisan ve Ekim arasındaki dönem İsrail için çoğunlukla kurak geçen dönem iken Kasım ve Mart arasındaki dönem ise soğuk geçen dönemi içermektedir.
- iii. Yaz aylarında ortalama sıcaklık 19 derece ile 29 derece arasında değişiklikler göstermektedir.
- iv. Kış aylarında ortalama sıcaklık 6 derece ile 12 derece arasında değişiklikler göstermektedir.

¹⁶

IMTM, <http://www.turob.com/resources/doc/20172202IMTM%202017%20SONU%C3%87%20RAPORU.pdf>, Erişim Tarihi: 09.10.2017.

¹⁷ Yağış, M.M. (20109). İsrail: Ülke Raporu. *Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi*. Aralık, s.2.

- v. Mayıs ve Eylül ayları ortalama 0 mm yağışla İsrail'deki en kurak aylar olarak öne çıkmaktadır.
- vi. Ocak ayında İsrail'in aldığı ortalama yağış miktarı 133 mm'dir ve bu ay en çok yağış alınan aydır.

Yukarıda sıralanan İsrail'deki iklim bilgileri değerlendirilirken iklimle ilgili değerlerin kıyı ve tepe gibi farklı bölgelerde önemli ölçüde değişkenlik göstereceği göz önünde bulundurulmalıdır.

2.3.3. Demografik Yapı

İsrail'deki demografik yapının içerisinde 0-14 yaş aralığındaki bireyler yüzde 27,1 oranında yer tutmaktadır. 15-64 yaş arasındaki kişiler yüzde 62,3 ile en yoğun olan grubu temsil etmektedir. 65 yaş ve daha üzerinde bir yaşta olan İsraililerin oranı ise yüzde 10,6 olarak görünmektedir¹⁸. Birçok ülkeye oranla yaşlı nüfusun azlığı, İsrail için dikkat çekici bir veridir.

2.3.4. Doğal Kaynaklar

İsrail'de çok büyük miktarda olmasa da petrol ve doğalgaz kaynakları bulunmaktadır. İsrail'deki ölüdeniz bölgesi, maden bakımından İsrail'in en büyük kaynağıdır. Buradan çıkarılan madenlerle önemli üretimler yapılmaktadır. Ülkedeki başlıca madenler kalya taşı, brom, magnezyum şeklindedir¹⁹. Ayrıca İsrail'de su ve enerji kaynaklarının sınırlı olduğu bilinmektedir.

¹⁸ http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/5606_1478508650.pdf , Erişim Tarihi: 09.10.2017.

¹⁹ İTO İstanbul Ticaret Odası. (1993). *İsrail*, Yayın No: 37, İstanbul, s.56.

İsrail'in genel yapısı hakkında verilen bilgiler tablolar halinde bir araya getirilerek daha iyi anlaşılması hedeflenmiş ve tablolar oluşturulmuştur. Ülkenin demografik göstergeleri aşağıdaki tablo üzerinde gösterildiği gibidir.

Tablo 1. İsrail'in Başlıca Demografik Göstergeleri

Nüfus	7,7 milyon (İsrail dışında on milyon civarı Musevi'nin yaşadığı tahmin ediliyor)
Türk Nüfus	Yaklaşık yüz bin. (Tamamına yakını İsrail'e göç etmiş Musevi Türk'ler)
Nüfus Yoğunluğu	358 kişi/kilometrekare
15- 64 Yaşın Nüfusa Oranı	Yüzde 62
İnternet Kullanıcıları	Yüzde yetmiş üç
OECD Gelir Grubu	Yüksek gelir grubu
Beklenen Yaşam Süresi	81 Yıl
CO2 Emisyonu (kişibaşı metrik ton)	9
İşgücü	3,2 milyon
İşsizliğin Toplam İş Gücüne Oranı	Yüzde 5,6

Kaynak: <http://www.teknikmakinatakim.com/p/israil.pdf> , Erişim Tarihi: 10.10.2017.

Tablo 1’de yer alan verilerden anlaşılacağı üzere İsrail 81 yıl yaşam süresi beklentisi ile bu konuda olumlu bir göstergeye sahiptir. Ülkedeki işsizlik oranının yüzde 5 düzeyinde olması ekonomik bir gösterge niteliği taşısa da ülkedeki bireylerin büyük çoğunluğunun işgücüne katıldığını işaret etmesi bakımından demografik göstergelerle de ilişkilidir. Nüfus yoğunluğu bakımından kilometreye kareye 358 kişinin düştüğü İsrail’de Musevilik dini ağırlıklı olacak bir dağılım bulunmaktadır. İsrail’le ilgili dikkat çeken noktalardan bir tanesi de ülkenin nüfusundan fazla Musevi’nin ülke dışında hayatını sürdürüyor olmasıdır. OECD gelir grubu açısından yapılan incelemede ise İsrail’in yüksek gelirli ülkeler grubunda yer aldığı görülmektedir. Ülkenin sahip olduğu nüfusun düzenli bir şekilde artması İsrail’in demografik göstergeleri bakımından bir başka önemli veridir. Tablo 1 üzerinde yer alan 7,7 milyon düzeyindeki nüfus, açıklanan son nüfus sayımı verilerine göre 8,6 milyon seviyesine gelmiştir.

İsrail’le ilgili genel bilgilerin içeriği aşağıdaki tablo üzerinde açıklandığı gibidir.

Tablo 2. İsrail’le İlgili Genel Bilgiler

Resmi Adı	İsrail Devleti
Yönetim Şekli	Parlamentar Demokrasi
Coğrafi Konumu	İsrail Ortadoğu bölgesindedir. Batısın Akdeniz, kuzeyinde Lübnan ve Suriye, doğusunda Ürdün ve güneyde ise Mısır ve Kızıldeniz ile çevrili bir konumdadır.
Yüz ölçümü	20.770 kilometrekare (yüzde 13,68 ekilebilir alan)
Nüfusu	7,7 Milyon
Başkenti	Tel-Aviv (3,2 milyon)

Başlıca Şehirleri	Kudüs, Tel-Aviv, Ashdod, Hayfa, Rishon Lezion, Petah Tikva
Zaman Dilimi	GMT+2. (Türkiye ile aynı saat dilimi)
Başlıca Sektörler	İleri teknolojinin her sektörde kendisi gösterdiği piyasa ekonomisine sahiptir. Yüksek teknolojik ürünler, biyomedikal ve işlenmiş elmas ülkedeki başlıca ekonomik faaliyet alanlarıdır.
Dili	İbranice, Arapça. Bu dillerin yanında İngilizce ve Rusça çok yaygın şekilde kullanılmaktadır.
Dini	Musevi (yüzde 75), Müslüman (yüzde 16), Hristiyan (yüzde 2) ve diğer (yüzde 7)
Para Birimi	Yeni İsrail Şekeli -100 Agorot
Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar	BIS, BSEC, IADB, IAEA, ICAO, ICC, IFAD, IFC, ILO, IMF, INTERPOL, IOM, ISO, OECD, UN, UNESCO, WTO, WHO

Kaynak: <http://www.teknikmakinatakim.com/p/israil.pdf> , Erişim Tarihi: 10.10.2017.

Tablo 2'deki veriler İsrail'in sahip olduğu yapının anlaşılması bakımından önemlidir. Ülkedeki nüfusun yüzde 75'inin Musevi olduğu, Müslüman ve Hristiyan bireylerin diğer toplulukları oluşturduğu görülmektedir. İbranice dilinin konuşulduğu İsrail'de Arapça, İngilizce ve Rusça da yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. İsrail'in para biriminin Yeni İsrail Şekeli -100 Agorot'a eşit- olduğu da yine tablo 2 üzerindeki veriler aracılığıyla ortaya konulmuştur.

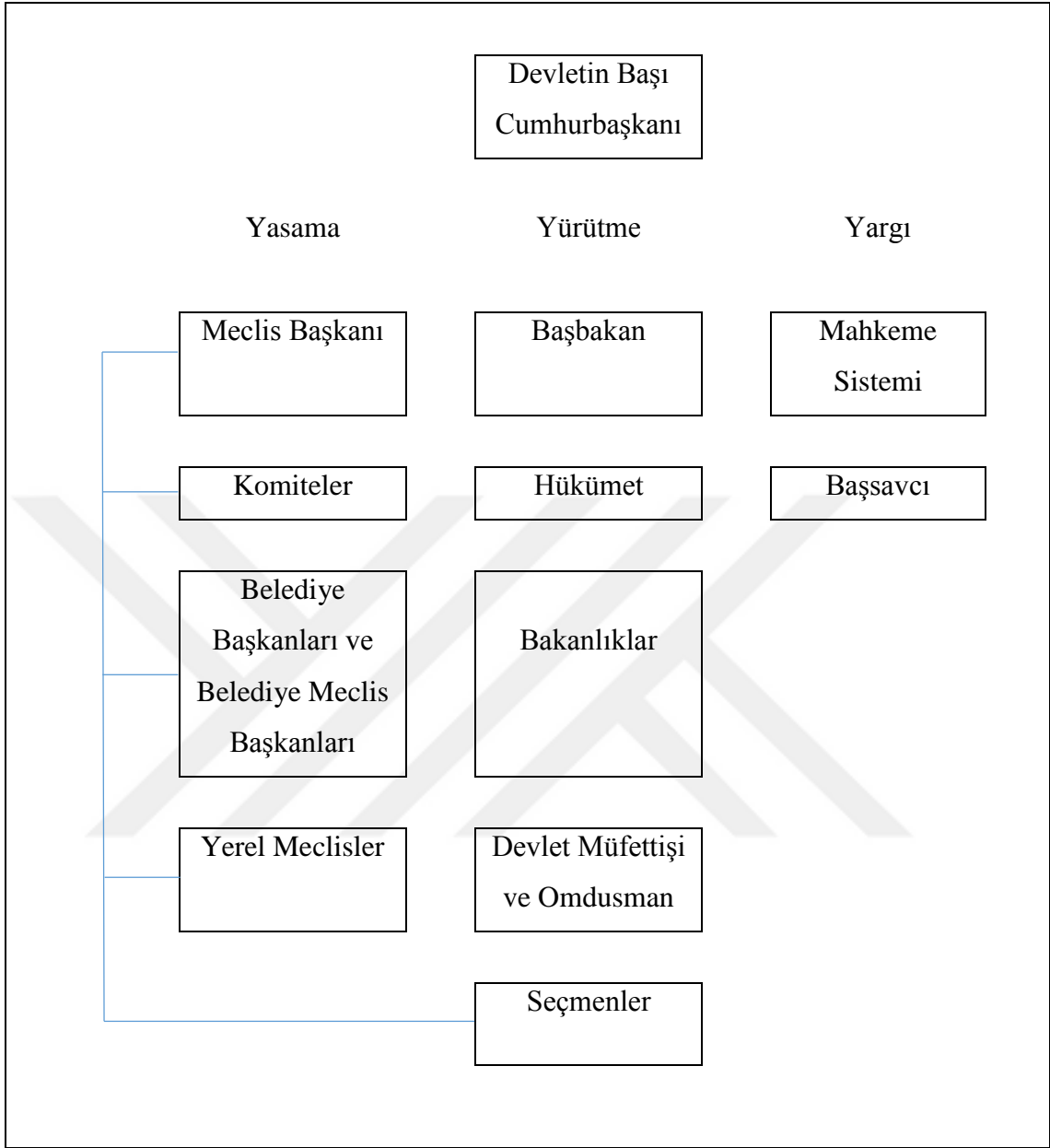
2.4. İsrail'in Siyasal Yapısı

İsrail'in siyasi yapısı tarif edilirken karmaşık kimliklerin farklı düşüncelerle bir araya geldiği bir yapı şeklinde bir açıklama getirilebilir. İsrail'in siyasi sisteminin kendisine özgü olduğu bilinmektedir. İsrail'deki seçimler ülkenin kurulduğu dönemden bugüne gelene kadar nispi temsile dayanacak şekilde gerçekleşmektedir²⁰. Bu da İsrail'in siyasi yapısının kendisine özgü bir yapıda olduğu şeklinde yorumlanmaya müsaittir.

Siyasi yapının İsrail'de sahip olduğu içerik, aşağıdaki şekil üzerinde gösterildiği gibidir.

²⁰ Seydi, S. (2010). İsrail Seçimlerinin Ortadoğu Barış Sürecine Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 21, s.310.

Şekil 1. İsrail'de Siyasi Yapı

Kaynak: http://file.setav.org/Files/Pdf/20121221123959_israil-siyasetini-anlama-kilavuzu-web.pdf , Erişim Tarihi: 11.09.2017.

Şekil 1'de görüldüğü üzere İsrail'de devletin başında cumhurbaşkanı yer almaktadır. Yürütmenin başında başbakan, yasamanın başında meclis başkanı bulunmaktadır. İsrail'in kurulduğu günden bu güne yukarıdaki şekilde yer alan siyasi sistem varlığını sürdürmektedir. Yasama organları arasında Knesset, komiteler, yerel

meclisler, belediye başkanları ve belediye meclis başkanlarının yer aldığı İsrail siyasi sisteminde yargı organları ise başsavcı ve mahkeme sisteminden meydana gelmektedir. Yürütmenin içeriğinde ise başbakan, hükümet, bakanlıklar, devlet müfettişleri ve omdusman bulunmaktadır.

“Seçim barajının düşük olması çok sayıda küçük partinin Knesset’e girmesine sebep olurken, çoklu koalisyonlar, ülkede istikrar sorunu yaratmaktadır. Koalisyonlar oluşurken de pazarlık payı temsil gücüne oranla oldukça yüksek olan küçük partiler ülkenin iç ve dış politikasına etki edebilmektedir”²¹. Görüldüğü üzere İsrail’deki seçim barajının düşüklüğü, siyasi sistem bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir.

İsrail’in siyasi yapısını araştırırken Knesset ifadesi ile sık sık karşılaşılmaktadır. Knesset ile birlikte ifade edilmek istenen İsrail Parlamentosudur²². Başka bir deyişle İsrail Parlamentosu ülkede Knesset adı ile birlikte anılmaktadır.

25 Ocak 1949’dan bu yana İsrail’deki Knessetler ve hükümetler aşağıdaki tablo üzerinde gösterildiği gibidir.

Tablo 3. Geçmişten Bugüne İsrail’de Knessetler ve Hükümetler

Knesset			Hükümet				
Dönem	Seçim Tarihi	Görev Süresi	Sıra	Kurulma Tarihi	Görev Süresi	Koalisyon Lideri	Başbakan
1	25 Ocak 1949	2 yıl 6 ay	1	8 Mart 1949	1 Yıl, 8 Ay	Mapay	David Ben Gurion
			2	1 Kasım 1950	11 ay	Mapay	David Ben Gurion
2	30 Temmuz 1951	4 yıl	3	8 Ekim 1951	1 yıl 2 ay	Mapay	David Ben Gurion
			4	24 Aralık 1952	1 yıl 1 ay	Mapay	David Ben Gurion
			5	26 Ocak 1954	1 yıl 5 ay	Mapay	Moşe Şaret

²¹ Seydi, S. (2010). İsrail Seçimlerinin Ortadoğu Barış Sürecine Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 21, s.309 – 310.

²² Arı, T. (2007). Filistin’de Kalcı Barış Mümkün mü. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. 2.1, s.14.

			6	29 Haziran 1955	4 ay	Mapay	Moşe Şaret
3	26 Temmuz 1955	4 yıl 4 ay	7	5 Kasım 1955	2 yıl 2 ay	Mapay	David Ben Gurion
			8	7 Ocak 1958		Mapay	David Ben Gurion
4	3 Kasım 1959	1 yıl 9 ay	9	17 Aralık 1959	1 yıl 11 ay	Mapay	David Ben Gurion
5	15 Ağustos 1961	4 yıl 2 ay	10	26 Kasım 1961	1 yıl 7 ay	Mapay	David Ben Gurion
			11	26 Kasım 1963	1 yıl 6 ay	Mapay	Levi Eşkol
			12	22 Aralık 1964	1 yıl 1 ay	Mapay	Levi Eşkol
6	1 Kasım 1965	4 yıl	13	12 Ocak 1966	3 yıl 2 ay	Birat	Levi Eşkol
			14	17 Mart 1969	9 ay	Birat	Golde Meir
7	28 Ekim 1969	4 yıl 2 ay	15	15 Aralık 1969	4 yıl 3 ay	Aligment	Golde Meir
8	31 Aralık 1973	3 yıl 5 ay	16	10 Mart 1974	3 ay	Aligment	Golde Meir
			17	3 Haziran 1974	3 yıl	Aligment	İzhak Rabin
9	17 Mayıs 1977	4 yıl 1 ay	18	20 Haziran 1977	4 yıl	Likud	Menahem Begin
10	30 Haziran 1981	3 yıl 1 ay	19	5 Haziran 1981	2 yıl 4 ay	Likud	Menahem Begin
			20	10 Ekim 1983	11 ay	Likud	Menahem Begin
11	23 Temmuz 1984	4 yıl 3 ay	21	13 Eylül 1984	2 yıl 1 ay	Aligment	Şimon Peres
			22	20 Ekim 1986	2 yıl 2 ay	Likud	İzhak Şamir
12	1 Kasım 1988	3 yıl 8 ay	23	22 Aralık 1986	1 yıl 6 ay	Likud	İzhak Şamir
			24	11 Haziran 1990	2 yıl 1 ay	Likud	İzhak Şamir
13	23 Haziran 1992	3 yıl 11 ay	25	13 Temmuz 1992	3 yıl 4 ay	İşçi Partisi	İzhak Rabin/Şimon Peres
			26	22 Kasım 1995	7 ay	İşçi Partisi	Şimon Peres

14	29 Mayıs 1996	3 yıl	27	18 Haziran 1996	3 yıl 1 ay	Likud Gesher Tzomet	Benyamin Netenyahu
15	17 Mayıs 1999	3 yıl 8 ay	28	6 Temmuz 1999	1 yıl 8 ay	Tek İsrail	Ehud Barak
			29	7 Mart 2001	1 yıl 11 ay	Likud	Ariel Şaron
16	28 Ocak 2003	3 yıl 10 ay	30	28 Şubat 2003	3 yıl 2 ay	Likud	Ariel Şaron
17	28 Mart 2006	3 yıl 2 ay	31	4 Mayıs 2006	2 yıl 10 ay	Kadima	Ehud Olmert
18	10 Şubat 2009	2 yıl 11 ay	32	31 Mart 2009	-	Likud	Benyamin Netenyahu

Kaynak: http://file.setav.org/Files/Pdf/20121221123959_israil-siyasetini-anlama-kilavuzu-web.pdf , Erişim Tarihi: 11.09.2017.

Tablo 3’te yer alan veriler İsrail’de hükümetlerin kurulma sıklığının anlaşılması bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra ülkeyi yöneten kişiler hakkında bilgi sahibi olmak için bu veriler dikkate alınmalıdır. Mart 2009’da göreve başlayan Netenyahu, şu an hala İsrail’in başbakanı konumundadır.

İsrail’deki belli başlı siyasi partiler ise;

- i. İşçi Partisi Mapai,
- ii. Likud,
- iii. Mafdal –ulusal dinci parti-,
- iv. İsraililer Birliği,
- v. Yeş atid,
- vi. Meretz,
- vii. Kadima,
- viii. Achdut Haavoda,
- ix. Mapam,
- x. Şaas,
- xi. Moledet,
- xii. Hadaş şeklindedir.

Mahkeme sistemi bakımından İsrail incelemesi ile birlikte aşağıdaki gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4. İsrail'de Mahkeme Sistemi

Mahkeme Sistemi	
Özel Mahkemeler (1 Yargıç)	Açıkça tanımlanmış yargı yetkileriyle, trafik, iş, çocuk, askerlik ve belediye mahkemeleri; idari mahkemeler.
Özel Mahkemeler (1 Yargıç)	Medeni durumla ilgili konularda (evlenme, boşanma, nafaka, velayet, evlat edinme) yargı yetkisi değişik cemaatlerin yargı kurumlarına verilmiştir: Yahudi hahamlık mahkemeleri, Müslüman şeriat mahkemeleri, İsrail’de resmen tanınan on Hristiyan cemaatin kilise mahkemeleri.
Asliye Mahkemesi (1 Yargıç)	Hukuk ve küçük ceza davaları; hukuk ve ceza davalarında yargı yetkisi.
Bölge Mahkemesi (1 veya 3 Yargıç)	Asliye mahkemeleri üzerinde temyiz yetkisi; daha önemli hukuk ve ceza davalarında ilk yargılama yetkisi.
Yüksek Mahkeme (1, 3, 5 veya daha büyük tek sayıda Yargıç)	Ülke çapında en son temyiz yetkisi; adalet uğruna müdahale etmek için gerektiğinde belli konuları ele alma hakkı; hukuka aykırı olarak tutuklanmış veya hapsedilmiş kişileri serbest bırakma yetkisi; Yüksek Mahkeme herhangi bir devlet organı veya memuruna karşı yapılan başvuruları inceler ve ilk ve son kademe mahkemesi olarak çalışır.

Kaynak: Haim, R.B. (2008). *İsrail Hakkında Gerçekler*. Kudüs: Keter Pres Yayınları, s.84.

Tablo 4'te görüldüğü üzere özel mahkemeler, yüksek mahkemeler, bölge mahkemeleri ve asliye mahkemeleri olmak üzere dört farklı türde mahkeme türü mevcuttur. İsrail'in siyasi yapısı içerisinde yargının işleyişi konusunda fikir verecek olması sebebiyle bu mahkeme türlerinin her birisi ayrı ayrı önemlidir. Yine mahkemelerin yargıç sayıları, ilgilendikleri konular gibi hususlarda birbirinden ayrıldıkları da tablo üzerindeki veriler aracılığıyla anlaşılmaktadır.

Efegil (2013), İsrail'deki siyasi yapıyı aşağıdaki şekilde açıklamaktadır: “İsrail'in siyasi hayatını göreceli olarak az sayıda Yahudi elitler kendi kontrolleri altında tutmaktadır. Bu elitler de oldukça homojen bir dünya görüşüne sahiptir. Siyasal elitler ise sivillerden, yüksek düzeyli askeri yetkililerden ve dini unsurlardan oluşmaktadır”²³.

²³ Efegil, E. (2013). İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. 5.49, s.54.

3. İSRAİL'İN EKONOMİK YAPISI

İsrail'in ekonomik yapısının araştırılacağı bu kısımda öncelikle İsrail'deki genel ekonomik durum hakkında bilgi verilecektir. Genel ekonomik durum hakkındaki incelemenin sonrasında İsrail'de üretim ve hizmet sektörlerine değinilecek ve İsrail'in ekonomik açıdan işbirliklerine dair açıklama getirilecektir. İsrail ekonomisinin temel göstergeleri, bu kısımdaki son araştırma konusu olarak görünmektedir. Bu konularda araştırma yapılmasının sonrasında İsrail'in ekonomik yapısına ilişkin yeterli düzeyde bilgi sahibi olunacağı düşünülmektedir.

3.1. İsrail'de Genel Ekonomik Durum

Son açıklanan verilere göre İsrail 306 milyar dolarlık bir Gayri Safi Milli Hasıla büyüklüğüne sahiptir²⁴. İsrail'in ekonomik yapısı hakkındaki incelemenin ilk kısmını oluşturan genel ekonomik durum kapsamında kişi başına gelir, istihdam, para piyasaları, ticaret, ödemeler dengesi, yatırımlar başlıkları altında incelemelerde bulunulacaktır.

3.1.1. Kişi Başına Gelir

İsrail'de kişi başına gelir 1970 yılı itibariyle 1800 Amerikan Doları iken 2009 yılına gelindiğinde bu rakam 26 bin Amerikan doları düzeyine ulaşmıştır (Genç ve Sayım, 2011: 57). İsrail'de 2015 verilerine göre kişi başı milli gelir 33495 Amerikan Doları olarak açıklanmıştır²⁵. Bugünkü tahminler ise 35 bin dolar düzeyinde bir gelir düzeyini işaret etmektedir.

²⁴ <https://www.ekonomi.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15.10.2017.

²⁵ <https://www.ekonomi.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15.10.2017.

3.1.2. İstihdam

İstihdam, İsrail'in başarılı olduğu ekonomik alanlardan bir diğeridir. Son 5 yılda İsrail'deki işsizlik oranları sırasıyla yüzde 6,9- yüzde 6,2- yüzde 5,9- yüzde 5,1 ve yüzde 4,7 olarak ortaya çıkmıştır²⁶. Görüldüğü üzere işsizlik oranlarının düzenli bir şekilde düşüş gösterdiği ülkede, ekonomik açıdan gösterilen düzenli ve pozitif yönlü seyreden büyümenin istihdama yansdığı yönünde değerlendirme yapmak mümkündür.

3.1.3. Para Piyasaları

İsrail'deki para piyasaları ve ilgili bilgiler aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır: “Merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde 1985 yılından itibaren ekonomik alanda birçok reform gerçekleştirilmiş; devletin ekonomiye müdahalesi en aza indirilmiş, ticari engeller kaldırılmış ve kapsamlı bir özelleştirme programı uygulanmıştır. 2002 sonrasında ise YİŞ çevrilgen hale getirilmiş ve yabancı sermayenin ülkeye giriş-çıkışı serbestleşmiştir. Aynı yıl açıklanan ekonomik reform paketinde yer alan reformlar da (gelir vergisi oranlarının düşürülmesi, özelleştirmenin hızlandırılması, altyapı yatırımlarının artırılması, eğitim sisteminin gözden geçirilmesi vb) başarıyla gerçekleştirilmiştir. Döviz kuru bandının kaldırılmasına ve serbest dalgalanma sistemine geçilmesine karar verilmiştir. Halen İsrail Merkez Bankası, ekonomi politikasının belirlenmesinde önemli bir role sahiptir”²⁷.

3.1.4. Ticaret

İsrail'in sahip olduğu doğal kaynakların kısıtlı olması, ülkenin ticari faaliyetlerinin fiyatlardaki oynamalardan anında etkilenmesine neden olmaktadır. İhracat bakımından başarılı bir ülke olan İsrail'in yaptığı ithalatların yüzde 75'i ise hammadde

²⁶ <https://www.ekonomi.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15.10.2017.

²⁷ <https://www.ekonomi.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15.10.2017.

ithalatıdır²⁸. Ülkenin ticari faaliyetlerine dair fikir veren bu bilgiler, ilerleyen kısımlarda daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

3.1.5. Ödemeler Dengesi

Ödemeler dengesi kapsamında ulaşılan cari işlemler dengesi ve dış borç verileri aşağıdaki tablo üzerinde gösterildiği gibidir.

Tablo 5. İsrail Ekonomisi Ödemeler Dengesi

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar)	Dış Borç (Milyon Dolar)
2010	7852	111961
2011	3922	109351
2012	4534	102293
2013	8065	101689
2014	13027	96990
2015	15101	96938
2016	13224	97925

Kaynak: <https://www.ekonomi.gov.tr> , Erişim Tarihi: 15.10.2017.

²⁸ <https://www.ekonomi.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15.10.2017.

Tablo 5’te görüldüğü üzere İsrail’de cari işlemler dengesi konusunda bir artış meydana gelmesine karşın dış borç miktarının azalması söz konusudur. İsrail’in ödemeler dengesi konusunda dengeli bir şekilde ilerleme kaydettiğini söylemek bu veriler aracılığıyla mümkün görünmektedir.

3.1.6. Yatırımlar

Küçük olarak nitelendirilebilecek olan iç pazar nedeniyle İsrail ihracat odaklı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmektedir. Kimya, plastik ve gıda sanayi ürünlerinin ihracatı İsrail’in başarılı olduğu alanlar arasındadır. Ayrıca İsrail’de yüksek teknoloji endüstrilerinde kaydedilen ilerleme ile birlikte Ar&Ge faaliyetlerine önemli ölçüde yatırımlar yapılmaktadır. İsrail’de son 10 yılda elektronik, haberleşme, medikal alanında gelişmeler olmuştur²⁹. Haliyle bu alanlara yapılan yatırımlar artmıştır.

3.2. İsrail’de Üretim ve Hizmet Sektörleri

Üretim ve hizmet sektöründe potansiyeli olan sektörler şu şekildedir: “ambalaj malzemeleri, beyaz eşya, cam ve seramik inşaat malzemeleri, demir çelik, doğal taşlar, elektrikli makineler ve kablolar, elektronik, elyaf ve iplik, ev tekstili, halı, hazır giyim, ısıtma soğutma ve havalandırma cihazları, inşaat malzemeleri, kağıt karton ürünleri, kimya sanayi, kumaş, mobilyalar, otomotiv ana ve yan sanayi, sofras ve mutfak eşyaları, temizlik maddeleri, bakliyat, bisküvi, bitkisel yağlar, hububat, kuru meyveler, makarnalar, sert kabuklu meyveler, şekerli ve çikolatalı mamuller ile yumurta sektörüdür”³⁰.

²⁹ <https://www.ekonomi.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15.10.2017.

³⁰ Koçyiğit, İ. (2016). İsrail Ülke Raporu. *Kırşehir Ticaret ve Sanayi Odası Yayını*, Kırşehir, s.32.

3.3. İsrail'in Ekonomik İşbirlikleri

İsrail'in kurulduğu günden bugüne olan siyasi adımları, İsrail'in ekonomik işbirliklerini etkilemiştir. Arap Savaşları, Süveyş Kanalı işgali, Mavi Marmara saldırısı gibi gelişmeler, İsrail'in ekonomik işbirliklerini olumsuz etkilemektedir. Yine de serbestleşme girişimleri sonrasında pek çok farklı ülke ile ekonomik işbirliği girişimleri olmuştur. Örneğin Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomik işbirlikleri diplomasinin yanında girişimcilere bağlı bir şekilde gerçekleşmektedir³¹.

3.4. İsrail Ekonomisinin Temel Göstergeleri

Çalışmanın bu kısmına kadar İsrail ekonomisi hakkında verilen bilgiler, ülkenin ekonomik açıdan genel manada pozitif yönlü bir yapısının olduğunu ortaya koymuştur. Büyüme, ödemeler dengesi, istihdam, kişi başına milli gelir gibi konularda elde edilen veriler, bu sonucun ortaya çıkmasındaki temel etkindir.

İsrail ekonomisinin temel göstergeleriyle kast edilen makroekonomik göstergelerdir. 2010 yılından bu yana İsrail ekonomisinin temel göstergeleri aşağıdaki tablo üzerinde gösterildiği gibidir.

Tablo 6. İsrail Ekonomisinin Temel Göstergeleri (2010-2017)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH (Milyar \$)	234,7	261,8	259,6	292,4	305,7	298,4	320,6
Kişi Başına GSYİH (Satın alma gücü paritesine göre)	28.978	30.627	31.957	32.670	33.379	33.626	34.670

³¹ Gültekin Punsman, B. (2011). Türkiye-İsrail: Ekonomi ve Siyasetin Ayrışmasına Doğru, TEPAV, s.1.

Reel GSYİH Artış Oranı (%)	5,4	5,0	2,9	3,4	2,6	2,9	3,3
Sınai Üretim Artış Hızı (%)	7,7	-6,6	3,0	0,5	2,0	3,2	4,6
Tüketici Fiyatları Enflasyonu (Ortalama)	2,7	3,5	1,7	1,5	0,5	0,0	2,5
İhracat (FOB; milyon \$)	56.837	64.986	62.784	62.671	63.335	59.605	61.133
İthalat (CIF; milyon \$)	58.213	72.468	71.620	71.078	71.197	62.304	65.134
Cari İşlemler Dengesi (milyon \$)	7.852	3.922	4.534	8.065	13.027	15.101	13.224
Dış Borç (Yıl sonu; milyon \$)	111.961	109.351	102.293	101.689	96.9990	96.938	97.925
İşsizlik Oranı (Yıl sonu)	8,3	7,0	6,9	6,2	5,9	5,1	4,7
Döviz Kuru (YİŞ/\$)	3,55	3,82	3,73	3,47	3,89	3,93	3,77

Kaynak: <https://www.ekonomi.gov.tr> , Erişim Tarihi: 16.10.2017.

Tablo 6’da yer alan verilerden de görüleceği üzere İsrail ekonomik açıdan iyi bir gelişim süreci içerisinde. GSYİH, kişi başına gelir, GSYİH artışı, üretim artış hızı, enflasyon, ihracat, ithalat, cari işlemler dengesi, dış borç, işsizlik gibi göstergelerde ulaşılan veriler, bu çıkarımı destekler niteliktedir.

2014, 2015 ve 2016 yıllarını içerecek şekilde İsrail’in başlıca ülkelerle olan ihracat verileri aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

Tablo 7. İsrail'in Başlıca Ülkelere Göre İhracat Verileri (2014-2016)

ÜLKELER	2014	2015	2016
TOPLAM	68.965.008	64.062.217	59.887.824
ABD	18.573.786	18.124.360	17.656.802
Hong Kong	6.129.016	5.312.542	4.416.932
Birleşik Krallık	3.973.619	3.992.379	3.913.584
Ülkesi Bilinmeyen Gemi Teslimi Satışlar	0	0	3.756.799
Çin	2.792.891	3.251.439	3.322.444
Belçika	3.299.311	2.487.201	2.502.423
Hindistan	2.202.593	2.252.948	2.398.828
Hollanda	2.484.702	2.153.780	2.128.831
Almanya	1.726.840	1.440.448	1.518.579
İsviçre	1.424.628	1.495.381	1.457.264
Fransa	1.674.651	1.693.802	1.425.845
Türkiye	2.755.601	1.701.205	1.290.073
Vietnam	668.994	1.789.229	1.200.520
İtalya	1.093.395	848.981	919.721
İspanya	1.036.791	786.666	897.595
Japonya	787.657	768.845	761.938
Brezilya	922.097	737.459	753.805
Bilinmeyen Ülkeler	798.791	645.024	696.321
Rusya Federasyonu	965.420	682.239	604.260

G. Kore	627.626	575.170	595.527
Kanada	587.905	556.334	591.789
Malezya	1.375.740	1.419.646	583.175
Avusturalya	602.266	530.913	506.843

Kaynak: <https://www.ekonomi.gov.tr> , Erişim Tarihi: 16.10.2017.

Tablo 7’deki verilere göre İsrail 2016 yılı sonu itibariyle Vietnam, Türkiye, Fransa, İsviçre, Almanya, Hollanda, Hindistan, Belçika, Çin, Birleşik Krallık, Hong Kong ve ABD’ye milyar dolar düzeyinde ihracat yapmaktadır. Özellikle ABD’nin diğer ülkelerin çok fazla üzerinde yer alması sebebiyle diğer ülkelere daha fazla önem ifade ettiği anlaşılmaktadır.

2014, 2015 ve 2016 yıllarını içerecek şekilde İsrail’in başlıca ülkelere olan ithalat verileri aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

Tablo 8. İsrail'in Başlıca Ünelere Göre İthalat Verileri (2014-2016)

ÜLKELER	2014	2015	2016
TOPLAM	72.331.780	62.067.788	65.700.340
Çin	5.994.138	5.768.087	7.980.545
ABD	8.564.065	8.089.169	7.924.955
Menşei Bilinmeyen Gemiden Alışlar	0	0	5.294.075
Almanya	4.651.256	3.806.930	4.287.486
Belçika	3.818.141	3.274.889	3.216.625

İtalya	2.784.123	2.490.715	3.186.834
Türkiye	2.683.570	2.446.072	2.755.237
Japonya	1.294.013	1.196.285	2.688.260
Rusya Federasyonu	974.278	726.366	1.909.204
İrlanda	837.912	1.300.342	1.903.143
Birleşik Krallık	2.334.551	2.273.609	1.848.333
Hindistan	2.240.581	1.881.321	1.843.269
Hong Kong	2.138.859	2.051.210	1.546.035
Güney Kore	1.354.780	1.135.717	1.527.394
Fransa	1.561.079	1.605.568	1.519.886
İsviçre	5.189.867	4.426.081	1.492.844
Hollanda	2.416.737	2.421.311	1.485.730
İspanya	1.419.370	1.345.856	1.379.337
Çek Cumhuriyeti	607.073	469.699	862.939
Bilinmeyen Ülkeler	814.068	804.539	824.158
Singapur	868.425	780.853	680.613
Tayland	594.843	555.645	671.582
Vietnam	379.953	408.918	651.948

Kaynak: <https://www.ekonomi.gov.tr> , Erişim Tarihi: 16.10.2017.

Tablo 8'deki verilere göre ABD ve Çin, İsrail'in ithalatında en çok öne çıkan ülkelerdir. 2016 yılında menşei bilinmeyen gemi alışlarının 5 milyar dolarlık bir hacminin olması, dikkat çekici bir ayrıntıdır. İsrail'in ithalatında Almanya, Belçika, İtalya, Türkiye,

Japonya, Rusya, Birleşik Krallık gibi ülkelerin önemli bir yeri vardır. Bu veriler aynı zamanda ihracatta ön planda olan ülkelerin büyük kısmının ithalat konusunda da ön planda olduğunu göstermektedir. Türkiye'den son 2 yılda yapılan ithalat, ihracat değerlerinin üzerinde görünmektedir. İsrail ekonomisinin ihracatının ithalatı karşılması bakımından yapılan değerlendirmeler ise ülkenin ekonomik performansına ilişkin başka bir olumlu göstergiyi beraberinde getirmektedir. Buna göre İsrail'in ihracatının ithalatı karşılama oranı neredeyse yüzde 100 düzeyindedir. 2015 yılında ise ihracat değerleri ithalat değerlerinin üzerinde bir değere sahip olmuştur. Petrol başta olmak üzere bazı sanayi ürünlerinde dışa bağımlı bir ülke olan İsrail'in ihracat ve ithalat dengesinde gösterdiği bu performans dikkat çekicidir.

İsrail'in ihracat ve ithalat konusundaki performansını etkileyen bir faktör olarak tasnif dışının sürece olan etkileri şu şekilde açıklanmaktadır: “Ticarette tarife dışı engellerin kaldırılması ile birlikte Çin gibi gelişmekte olan Asya ülkelerine gerçekleştirilen ithalatta artış yaşanmış; ABD ve AB gibi geleneksel tedarikçilerin İsrail'in ithalatındaki payları ise hemen hemen sabit kalmıştır. İsrail'in ithalatında Çin'in payı %10'un üzerindedir”³². Görüldüğü üzere ticaretteki engellerin kalkması ile birlikte İsrail'in Çin'le olan ekonomik etkileşimlerinde artış gözlenmiş ve bu gelişme ihracat ve ithalat verilerini doğrudan ve önemli ölçüde etkilemiştir. İhracat ve ithalatla ilgili olarak ulaşılan veriler, aynı zamanda İsrail'in ekonomik açıdan hangi ülkelerle yakın ilişkiler içinde olduğunu göstermektedir.

2000'li yıllarda ortaya çıkan küresel mali kriz, dünyadaki ekonomik gelişmeyi önemli ölçüde etkilemiştir. Bu süreçte İsrail'in sergilediği performans olumlu yönde seyretmiştir ve ülkenin ekonomik iyileşmesi sürmüştür. Sürecin gelişimi şu şekilde açıklanmaktadır: “Gelişmiş ekonomiler 2000'li yılların ikinci yarısında krizle yüz yüze kalırken İsrail ekonomisinin gelişme çizgisini sürdürmesinin temel nedeni, büyümenin özellikle ABD'de ve AB'deki finansal faktörler temeline değil, yüksek teknoloji temelli ürünlere dayanmasıdır”³³. Görüldüğü üzere teknolojik açıdan üretimin yüksek olduğu İsrail, bu durumun etkisiyle birlikte küresel mali krizden diğer ekonomiler kadar olumsuz

³² <https://www.ekonomi.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15.10.2017.

³³ Öztürkler, H. (2011). İsrail Ekonomisinin Genel Özellikleri. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. 3.36, s.76.

etkilenmemiş, ekonomik açıdan sergilediği olumlu performansı bu dönemde de sürdürmeyi başarmıştır.

Genel bir değerlendirme yapılacak olduğunda İsrail'in ekonomik açıdan olumlu göstergelere sahip olduğunu söylemek güç değildir. Gerek işsizlik, gerek kişi başına gelir, gerek ihracat/ithalat, gerekse enflasyon hakkında ulaşılan veriler bu çıkarımın yapılmasını mümkün kılmaktadır. İsrail'in ekonomik performansının gelişmekte olan ülkeler tarafından dikkatli bir şekilde incelenmesi ve uygun bir biçimde uyarlanmasında fayda olduğu düşünülmektedir.

4. 2002 ve 2015 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE – İSRAİL TİCARİ İLİŞKİLERİ

Çalışmanın bu kısmında Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkiler, 2002-2015 yılları arasındaki dönem özelinde değerlendirmeye alınacaktır. İlgili dönem öncesindeki ilişkilerin seyrine yönelik bilgi verilmesinin ardından Türkiye İsrail ilişkilerini etkileyen faktörlere değinilecektir. 2002-2015 yılları arasında Türkiye İsrail ticari ilişkileri kapsamında verilerin açıklanması bu kısımdaki temel araştırma konusudur. Türkiye İsrail ticari ilişki verilerinin açıklanmasının ardından ise Türkiye ve İsrail ticari anlaşmaları, politik krizlerin iki ülkenin ilişkilerine etkisi, ticari ilişkilerin ekonomik ve siyasi açıdan analizi hakkında değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılacaktır.

4.1. Geçmişten Bugüne Türkiye İsrail İlişkileri

1949 yılında İsrail'i tanıyan Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkileri inişli çıkışlı bir şekilde seyretmiştir. İlk yıllarda İsrail'in Arap ülkeleriyle yaşadığı sorunlar ve savaşlara karşı Türkiye, denge politikası izlemeyi tercih etmiştir. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren Kıbrıs meselesi ve ekonomik sıkıntıların etkisiyle Türkiye'nin politikası Arapları kollamaya doğru yönelim göstermiştir³⁴.

1970 ve 1980'li yıllarda soğuk seyreden Türkiye İsrail ilişkileri, İsrail'in Kudüs'ü daimi başkent ilan etmesiyle birlikte en alt seviyeye düşmüştür. 1990'lı yıllar ise Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin en iyi dönemi olarak görünmektedir. Bu dönemde ülkeler arasında üst düzey ziyaretlerin gerçekleşmesi, ilişkilerin seyri bakımından son derece önemlidir. Türkiye'nin güney komşularının PKK terör örgütünü desteklediği düşüncesi, iki ülkeyi yakınlaştıran etkenlerden birisidir. Ayrıca Filistin konusundaki çözüm

³⁴ Yılmaz, T. (2010). Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. 5.1, s.13.

arayışlarının 1990'lı yıllarda artması, ülkelerin birbirine yakınlaşmasında etkisi olan faktörlerden bir diğeridir³⁵.

2000'li yılların başlarında Türkiye ve İsrail ilişkilerinin olumlu seyrinde yavaşlama görülmüştür. Türkiye ve Suriye arasındaki diyalog yolunun açılması, Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'yı tahrik ziyareti gibi gelişmeler, Türkiye İsrail ilişkilerinin olumlu seyrini sekteye uğratmıştır³⁶. Filistin konusundaki çözüm arayışlarının ortadan kalması da Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin zayıflamasında belirleyici olmuştur.

Geçmişten bugüne Türkiye İsrail ilişkilerinin özeti aşağıdaki gibi yapılabilir: "Türkiye-İsrail ilişkileri, Türkiye'nin İsrail'i tanıdığı ve diplomatik ilişkilerin kurulduğu 1949 yılından 2000'li yılların başlarına kadar askeri, güvenlik ve istihbarata dayalı olarak (zaman zaman siyasi krizlere rağmen) inişli çıkışlı fakat kopmadan devam etmiştir/etmektedir"³⁷.

Türkiye ve İsrail ilişkilerini incelerken 1990'lı yıllar öncesi ve sonrası dönem şeklinde inceleme yapılabilir. İlişkilerin 1990'lı yıllarda olumlu yönde seyretmeye başlaması ile birlikte böyle bir ayırım yapılması mümkündür. İlişkilerin kronolojisine yönelik bilgi verilirken aşağıdaki gibi iki ayrı tablo yapılması uygun görülmüştür. Türkiye İsrail ilişkilerinin geçmişine yönelik veriler tablo üzerinde gösterildiği gibidir.

³⁵ Yaman, G. (2012). Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü. *Trakya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğrenci Dergisi*. 2, s.24.

³⁶ <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/TURKIYE%20ISRIL%20ILISKILERI.pdf> , Erişim Tarihi: 15.10.2017.

³⁷ Yılmaz, T. (2010). Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. 5.1, s.10.

Tablo 9. 1990'lara Kadar Türkiye ve İsrail İlişkileri Kronolojisi

Yıl	Yaşanan Gelişme
1949	İsrail, Türkiye tarafından tanınmıştır.
1956	Mısır'ın İsrail tarafından işgali ile birlikte iki ülke ilişkileri en düşük seviyeye inmiştir.
1967	Türkiye İncirlik üssünü İsrail'in Arap savaşlarında kullanmasına müsaade etmemiştir.
1975	Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir.
1976	Türkiye'de Filistin Kurtuluş Örgütüne temsilcilik açma izni verilmiştir.
1979	Filistin tarihinin önemli figürü Yaser Arafat Bülent Ecevit'i ziyaret etmiştir.
1980	İsrail Kudüs'ü ebedi başkent olarak ilan etmiştir.
1982	Türkiye, İsrail'in Lübnan işgalini ve katliamlarını kınamıştır.
1988	Filistin Devleti ilan edilmiştir ve Türkiye bunu tanıyan ilk ülkelerden birisi olmuştur.

Kaynak: Akgün, Senyücel Gündoğar ve Görgülü, 2014: 9-10.

Tablo 9'da yer alan verilerden de anlaşılacağı üzere İsrail'in kuruluşundan 1990'lı yıllara kadar olan dönemde Türkiye ve İsrail'in herhangi bir yakınlaşma içerisinde olması söz konusu olmuştur. İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesi, Filistin Devletinin Türkiye tarafından tanınması gibi gelişmeler iki ülke arasındaki ilişkilerin düşük düzeyde seyretmesini beraberinde getirmiştir.

Türkiye ve İsrail ilişkilerinin 1990 yılı ve sonrası kronolojisi ise aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Tablo 10. 1990'lardan Bugüne Türkiye ve İsrail İlişkileri Kronolojisi

Yıl	Gelişme
1990	Filistin ve İsrail görüşmeleri başlamıştır.
1991	Türkiye temsilcilik seviyesine Büyükelçiliğe yükseltmiştir.
1996	Serbest ticaret ve askeri eğitim anlaşmaları imzalanmıştır.
2002	İsrail, Filistin'e askeri operasyon yapmıştır.
2004	Hamas lideri İsrail tarafından öldürülmüştür.
2005	Abdullah Gül'ün ziyaretiyle ilişkiler yumuşama eğilimi göstermiştir.
2006	İsrail'in Lübnan işgali ve Hamas liderinin Türkiye ziyareti olmuştur.
2007	Şimon Peres, Türkiye'de TBMM'ye hitap etmiştir.
2008	İsrail Gazze'ye kurşun dökme operasyonu düzenlemiştir.
2009	Davos çıkışı olmuş, İsrail Anadolu Kartalı gösterisine kabul edilmemiş, TRT'de Ayrılık dizisinde İsrail'i kötüleyen sahne yer almıştır.
2010	Alçak koltuk krizi ve Mavi Marmara katliamı olmuş, Türkiye İsrail Büyükelçisini sınır dışı etmiştir.
2013	İsrail Mavi Marmara Olayından sonra özür dilemiştir.
2014	İsrail'in Gazze'ye saldırması ilişkileri tekrar kopma noktasına getirmiştir.

Kaynak: Can ve Mercan, 2014: 31-32.

Tablo 10’da görüldüğü üzere 1990’lı yıllardan sonra Filistin görüşmelerinin başlamasının da etkisiyle Türkiye-İsrail ilişkileri olumlu bir seyir izlemiş, işbirliği anlaşmaları dahi imzalanmıştır. İsrail’in bölgedeki –özellikle Gazze’de- girişimleri, Türkiye ve İsrail ilişkilerinin seyrinin olumsuz yönde ilerlemesine neden olmuş görünmektedir. Davos krizi ile birlikte başlayan sürecin devamında iki ülkenin ilişkilerinin seviyesi giderek düşmüş, İsrail’in özür dilemesiyle yumuşayan ortam Gazze’ye yeni bir saldırının başlatılmasıyla yine kopma noktasına gelmiştir. 1990’lardan bugüne İsrail-Türkiye ilişkilerini inişli çıkışlı olarak nitelendirmek, tablo üzerindeki veriler aracılığıyla mümkün görünmektedir.

“Politikacı, gazeteci ve akademisyenler, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler için ittifak, yaklaşma, uyuşma, uzlaşma, işbirliği, stratejik ortaklık ve anlaşma gibi pek çok terim kullanır... Adı ne olursa olsun, herkes bunun bölgede önemli bir stratejik gelişme olduğu konusunda hemfikirdir”³⁸. Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte başlayan Türkiye ve İsrail yaklaşmasını bu ifadeler aracılığıyla değerlendirmekte fayda vardır.

İki ülke arasında gerçekleştirilen devletler düzeyindeki ziyaretler, ilişkilerin tarihi seyri bakımından önemli bir yere sahiptir. Örneğin AK PARTİ hükümetinin İsrail ile ilişkilerinde devletler düzeyindeki ziyaretine kadar ilişkilerin seyrine dair net bir fikir sahibi olunması güç olmuştur. 2005 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, bakanlardan oluşan heyetiyle birlikte İsrail’i ziyaret etmiştir³⁹. Bu ziyaret örneğinde olduğu gibi ilişkilerin tarihi seyrinde karşılıklı ziyaretlerin önemi büyüktür. Daha önce değinilen Şimon Peres’in Türkiye’ye gelmesi de benzer kapsamda değerlendirilmeye müsaittir.

³⁸ Bengio, O. (2004). *Türkiye ve İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*, İstanbul: Erguvan Yayınevi, s.153.

³⁹ Dursunoğlu, A. (2005). *Stratejik İttifak: Türkiye-İsrail İlişkilerinin Öyküsü*, 4. Baskı, İstanbul: Anka Yayınları, s.582.

4.2. Türkiye İsrail İlişkilerini Etkileyen Faktörler

İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkiler etkileyen faktörlerin başında Türkiye'nin İsrail'i fiilen tanıyan bölgedeki tek Müslüman ülke olması gelmektedir⁴⁰. İsrail'in bakış açısına göre sadece bu faktör dahi Türkiye ile geliştirilen ilişkileri önemli hale getirmektedir. Bunun dışında bölgesel ve küresel pek çok faktörün Türkiye ve İsrail ilişkilerini etkilemesi söz konusu olmaktadır.

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkide Türkiye her zaman temkinli bir yaklaşım sergilemekte iken İsrail ilişkilerin geliştirilmesi yönünde istekli bir tutum sergilemiştir. 1990'lı yıllar dışında Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini geliştirme yönünde İsrail kadar istekli olduğu bir dönem söz konusu değildir⁴¹. Türkiye ve İsrail ilişkilerinin seyrinde iki ülkenin yaklaşımının yanında bölgesel ve küresel faktörlerin etkisinin olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Tüm faktörlerin göz önünde bulundurulması durumunda Türkiye İsrail ilişkilerini etkileyen faktörler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır⁴²:

- i. ABD'nin Irak'ı işgali ve Soğuk Savaşın sona ermesi gibi uluslararası ortamı etkileyen gelişmeler,
- ii. Terör tehdidi ve komşu ülkelerin tehditleri örneklerinde olduğu gibi bölgesel tehdit algılamaları,
- iii. İsrail'in teknolojik açıdan gelişmesi ve Türkiye'nin bu alanda İsrail ile ticaret yapma girişimleri,
- iv. Türkiye'nin konumunun İsrail'in Orta Asya pazarına açılabilmesi açısından stratejik olması,
- v. Askeri ekipman ve silah alımı konusunda Türkiye'nin İsrail'i ABD'ye alternatif olarak görmesi,

⁴⁰ Bengio, O. (2004). *Türkiye ve İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*, İstanbul: Erguvan Yayınevi, s.19.

⁴¹ Kaya, E. (2010). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem. *Bilge Strateji Dergisi*. 2.2, s.107.

⁴² Yılmaz, T. (2010). Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. 5.1, s.17 – 18.

- vi. Türkler ve Yahudilerin Cumhuriyet öncesi ve sonrası herhangi bir sorunlarının olmaması gibi psikolojik faktörlerin olumlu yöndeki etkileri şeklinde sıralanmaktadır.

Görüldüğü üzere Türkiye ve İsrail ilişkilerini etkileyen iç ve dış faktörlerin sürece büyük etkisi bulunmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen faktörleri askeri, bölgesel, küresel, ekonomik ve psikolojik faktörler şeklinde sınıflandırma yaparak değerlendirmek mümkün görünmektedir.

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler, 1990'lı yıllar sonrasında her iki tarafın da yararına olabilecek şekilde bir içeriğe sahip olmuştur. Buna göre İsrail açısından Türkiye ile ittifak kurmak bölgesel yalnızlığın giderilmesi için bir fırsat niteliği taşımaktadır. Ayrıca ekonomik açıdan yeni bir pazarın bulunması, İsrail için Türkiye ile kurulan yakın ilişkilerin kazanımlarından birisi olmuştur. Türkiye açısından ise Soğuk Savaş sonrasındaki dönemde yalnız kalmış ve bunu ortadan kaldırmak için girişimlerde bulunmuştur. İsrail ile kurulan ilişkiler bu açıdan ele alınabilir. Yine komşu ülkelerden gelen terör tehdidinin bertaraf edilmesi için Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri karlı bir süreç olarak değerlendirilmektedir⁴³.

Yakın dönemde Türkiye İsrail ilişkilerini etkileyen gelişmeler ise İsrail'in Gazze'de başlattığı dökme kurşun operasyonu, Davos krizi, alçak koltuk krizi, Mavi Marmara baskını şeklinde sıralanmaktadır⁴⁴. Bu gelişmelerle birlikte kopma noktasına gelen Türkiye İsrail ilişkileri, İsrail'in Türkiye'de özür dilemeyi kabul etmesine kadar olumsuz yönde seyretmiştir.

⁴³ Dursunoğlu, A. (2005). *Stratejik İttifak: Türkiye-İsrail İlişkilerinin Öyküsü*, 4. Baskı, İstanbul: Anka Yayınları, s.33.

⁴⁴ Yaman, G. (2012). Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü. *Trakya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğrenci Dergisi*. 2, s.25.

4.3. 2002-2015 Yılları Arasında Türkiye İsrail Ticari İlişkileri

2002-2015 yılları arasında Türkiye ve İsrail ticari ilişkilerinin araştırılacağı bu kısımda ithalatla ilgili veriler, ihracatla ilgili veriler, ticaret hacmi ve ticaret dengesi ile ilgili veriler hakkında bilgi verilecektir. Bu kısımdaki incelemede ithalat ve ihracat verileri, yılın aylarına göre daha ayrıntılı olarak ele alınacak olup ulaşılan veriler eşliğinde ticari hacim ve denge konusunda yorum getirilecektir.

4.3.1. İthalatla İlgili Veriler

2015 yılından 2002 yılına doğru olacak şekilde Türkiye'nin İsrail'den ithalatına ilişkin veriler aşağıdaki gibidir.

Aylar (2015)	Türkiye'nin İsrail'den İthalatı (Bin Dolar)
Ocak	115901
Şubat	93083
Mart	184086
Nisan	161537
Mayıs	212052
Haziran	119270
Temmuz	162773
Ağustos	154715
Eylül	118100
Ekim	96905
Kasım	119097
Aralık	134981
TOPLAM	1672500

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2015 yılında Türkiye İsrail'den toplam 1.67 milyar dolarlık ithalat yapmıştır. Mayıs'taki yüksek artış ve Şubat'taki yüksek azalma dışında aylara göre dağılım dengeli görünmektedir.

Aylar (2014)	Türkiye'nin İsrail'den İthalatı (Bin Dolar)
Ocak	242643
Şubat	184690
Mart	199152
Nisan	310911
Mayıs	310542
Haziran	248112
Temmuz	171744
Ağustos	242257
Eylül	298498
Ekim	194813
Kasım	244396
Aralık	233503
TOPLAM	2881662

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2014 yılında Türkiye'nin İsrail'den ithalatı 2.88 milyar dolardır. Bu ithalatın aylara göre dağılımı dengeli görünmektedir. Türkiye'nin İsrail'den en büyük seviyedeki ithalatının bu senede gerçekleşmiş olması, 2014 yılını diğer yılların önüne geçiren bir faktör niteliği taşımaktadır.

Aylar (2013)	Türkiye'nin İsrail'den İthalatı (Bin Dolar)
Ocak	136001
Şubat	164734
Mart	163381
Nisan	278479
Mayıs	232311
Haziran	168316
Temmuz	184562
Ağustos	179182
Eylül	201139
Ekim	204742
Kasım	275839
Aralık	229271
TOPLAM	2417955

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2013 yılında yapılan ithalatın değeri ise 2.41 milyar dolar seviyesindedir. Türkiye'nin İsrail'den ithalatında en yüksek rakama Kasım ayı içerisinde ulaşılmış olup aylara arasında Ocak ayı dışında dengeli bir dağılım mevcuttur.

Aşağıdaki tabloda yer alan verilere göre Türkiye'nin İsrail'den 2012 yılında yapmış olduğu ithalat toplamı 1.71 milyar dolardır. Mart ayındaki ithalat en yüksek değer olan ay olarak öne çıkmıştır.

Aylar (2012)	Türkiye'nin İsrail'den İthalatı (Bin Dolar)
Ocak	116832
Şubat	119184
Mart	212499
Nisan	155920
Mayıs	148627
Haziran	151286
Temmuz	131879
Ağustos	177490
Eylül	93863
Ekim	114345
Kasım	150390
Aralık	138085
TOPLAM	1710401

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Aylar (2011)	Türkiye'nin İsrail'den İthalatı (Bin Dolar)
Ocak	76692
Şubat	95080
Mart	226600
Nisan	194959
Mayıs	172300
Haziran	227553
Temmuz	192223
Ağustos	158693
Eylül	224564

Ekim	151436
Kasım	167897
Aralık	169317
TOPLAM	2057314

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2011 yılına gelindiğinde Türkiye'nin İsrail'den ithalatının 2.05 milyar dolar olduğu görülmektedir. Yapılan ithalatın ilk kez 2 milyar dolar düzeyine çıkması bakımından 2011 yılı önemlidir.

Aylar (2010)	Türkiye'nin İsrail'den İthalatı (Bin Dolar)
Ocak	89935
Şubat	97621
Mart	98179
Nisan	130497
Mayıs	130961
Haziran	174618
Temmuz	120645
Ağustos	87929
Eylül	83349
Ekim	85114
Kasım	127672
Aralık	133047
TOPLAM	1359639

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2010 yılı verilerine göre Türkiye'nin İsrail'den ithalatı 1.35 milyar düzeyindedir. İki ülke arasındaki ilişkileri kopma noktasına getiren Mavi Marmara olayının gerçekleştiği dönemi içermesi bu yılın verilerini önemli hale getirmektedir.

Aylar (2009)	Türkiye'nin İsrail'den İthalatı (Bin Dolar)
Ocak	106553
Şubat	97026
Mart	95186
Nisan	103377
Mayıs	75765
Haziran	85227
Temmuz	70613
Ağustos	103588
Eylül	73174
Ekim	68295
Kasım	78683
Aralık	117239
TOPLAM	1074727

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Aylara göre iniş çıkışların fazla olduğunun dikkat çektiği 2009 yılı içerisinde Türkiye'nin İsrail'den ithal ettiği ürünlerin değerleri 1.07 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiş görünmektedir.

Aylar (2008)	Türkiye'nin İsrail'den İthalatı (Bin Dolar)
Ocak	138774
Şubat	108465
Mart	138027
Nisan	128582
Mayıs	177401
Haziran	127957
Temmuz	144972
Ağustos	126578
Eylül	70986
Ekim	81442
Kasım	91825
Aralık	112908
TOPLAM	1447919

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Temmuz ayı içerisinde ithalat rekorunun kırıldığı 2008 yılında kış aylarına doğru bir yavaşlama gerçekleşmiş olsa da toplam ithalatın 1.44 milyar dolar düzeyinde olması önemli bir veridir.

Aylar (2007)	Türkiye'nin İsrail'den İthalatı (Bin Dolar)
Ocak	75012
Şubat	74497
Mart	63906
Nisan	81677
Mayıs	92745
Haziran	99223
Temmuz	97377
Ağustos	88424
Eylül	93041
Ekim	90272
Kasım	121488
Aralık	104081
TOPLAM	1081743

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Türkiye'nin İsrail'den ithalatının ilk kez milyar dolar düzeyine ulaşması sebebiyle ayrı bir öneme sahip olan 2007 yılı, yıl sonuna doğru ithalat oranlarının artış gösterdiği bir yıl olarak kayıtlara geçmiştir.

Aylar (2006)	Türkiye'nin İsrail'den İthalatı (Bin Dolar)
Ocak	44180
Şubat	55491
Mart	69546
Nisan	71855
Mayıs	80499
Haziran	71581
Temmuz	60824
Ağustos	55434
Eylül	65403

Ekim	65328
Kasım	67621
Aralık	74386
TOPLAM	782149

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2006 yılında Türkiye'nin İsrail'den ithalatı 782 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Mayıs ayı, 2006 yılında ithalat rekorunun kırıldığı yıl olarak kayıtlardaki yerini almıştır.

Aylar (2005)	Türkiye'nin İsrail'den İthalatı (Bin Dolar)
Ocak	41419
Şubat	58541
Mart	82340
Nisan	54939
Mayıs	69247
Haziran	96964
Temmuz	72609
Ağustos	75036
Eylül	67850
Ekim	64302
Kasım	51296
Aralık	70148
TOPLAM	804691

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2005 yılında Türkiye'nin İsrail'den ithalatı 804 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ocak ve Haziran dışındaki aylarda dengeli bir dağılım olduğunu göstermesi bakımından bu yıldaki veriler dikkate alınmalıdır.

Aylar (2004)	Türkiye'nin İsrail'den İthalatı (Bin Dolar)
Ocak	54873
Şubat	32335
Mart	63237
Nisan	50256
Mayıs	73818
Haziran	59856
Temmuz	59847
Ağustos	52174
Eylül	81455
Ekim	54462
Kasım	58496
Aralık	73335
TOPLAM	714143

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Aylara göre dağılımdaki dengeli bir yayılımın olduğu 2004 yılı, Türkiye'nin İsrail'den ithalatının 714 milyon dolar gerçekleştiği bir yıldır.

Aylar (2003)	Türkiye'nin İsrail'den İthalatı (Bin Dolar)
Ocak	45932
Şubat	22079
Mart	38878
Nisan	31780
Mayıs	36137
Haziran	41027
Temmuz	46376
Ağustos	39931
Eylül	41759
Ekim	33038
Kasım	37998
Aralık	44554
TOPLAM	459488

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2003 yılında Türkiye'nin İsrail'den ithalatı, 459 milyon dolardır. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin incelendiği dönemdeki en düşük değer, bu yıla aittir. Türkiye'nin ekonomik krizlerin etkisini tam olarak atlattığı bir dönem olması, bu verilerin ortaya çıkmasında temel etkenlerden biridir.

4.3.2. İhracatla İlgili Veriler

2015 yılından 2002 yılına doğru olacak şekilde Türkiye'den İsrail'e ihracata ilişkin veriler aşağıdaki gibidir.

Aylar (2015)	Türkiye'den İsrail'e İhracat (Bin Dolar)
Ocak	174812
Şubat	213103
Mart	244799
Nisan	267570
Mayıs	218554
Haziran	250294
Temmuz	210244
Ağustos	197533
Eylül	199461
Ekim	234609
Kasım	220087
Aralık	267073
TOPLAM	2698138

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2015 yılı itibariyle Türkiye'nin İsrail'e ihracatı, 2.69 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Aralık ayı, 2015 yılındaki en çok ihracatın yapıldığı ay olarak ön plana çıkmaktadır.

Aylar (2014)	Türkiye'den İsrail'e İhracat (Bin Dolar)
Ocak	275950
Şubat	244438
Mart	284908
Nisan	271779
Mayıs	266390
Haziran	364892
Temmuz	225925
Ağustos	210187
Eylül	230911
Ekim	211462
Kasım	213725
Aralık	240336
TOPLAM	2950902

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Türkiye'nin İsrail'e ihracatının en yüksek düzeye ulaştığı 2014 yılında 3 milyar dolar sınırı test edilmiştir. Bu yılın Haziran ayı ise 364 milyon dolarla en yüksek değere ulaşılan ay olarak görünmektedir.

Aylar (2013)	Türkiye'den İsrail'e İhracat (Bin Dolar)
Ocak	167880
Şubat	213892
Mart	229193
Nisan	208512
Mayıs	245801
Haziran	228902
Temmuz	247572
Ağustos	197351
Eylül	220789
Ekim	187936
Kasım	258050
Aralık	243785
TOPLAM	2649663

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Türkiye'nin İsrail'e ihracatındaki yüksek rakamlardan birisi de 2013 yılında elde edilmiştir. Bu yıl içerisinde aylara göre eşit bir şekilde seyreden dağılım, üçüncü en yüksek ihracat oranına ulaşılmasını beraberinde getirmiştir.

Aylar (2012)	Türkiye'den İsrail'e İhracat (Bin Dolar)
Ocak	156225
Şubat	194617
Mart	204513
Nisan	216744
Mayıs	204818
Haziran	229194
Temmuz	183794
Ağustos	188409
Eylül	165411
Ekim	170692
Kasım	219565
Aralık	195546
TOPLAM	2329531

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2012 yılının ilk 2 ayında durgun bir izlenim veren Türkiye'nin İsrail'e ihracat oranları, diğer aylarda pozitif yönde ivme kazanarak 2.32 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Aylar (2011)	Türkiye'den İsrail'e İhracat (Bin Dolar)
Ocak	165487
Şubat	188947
Mart	224692
Nisan	196838
Mayıs	186825
Haziran	215082
Temmuz	205320
Ağustos	227940
Eylül	196741

Ekim	230687
Kasım	151125
Aralık	201466
TOPLAM	2391148

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2011 yılında Türkiye'de İsrail'e olan ihracatın değeri, 2.39 milyar dolar olarak ölçülmüştür. Bu yıl içerisinde Ekim ayı en yüksek Kasım ayı ise en düşük ihracat değerlerine sahip olmuştur.

2010 yılı değerlerine göre Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı 2.08 milyar dolar olarak ölçülmüştür. İlk kez 2 milyar dolar düzeyine ulaşılan yıl olması sebebiyle bu yılki değerler önemli görünmektedir. Bir önceki yılda yaşanan düşüş ve Mavi Marmara olayına karşın 2010 yılında artış gözlenmesi göz önünde bulundurulması gereken bir konudur.

Aylar (2010)	Türkiye'den İsrail'e İhracat (Bin Dolar)
Ocak	138258
Şubat	170369
Mart	195440
Nisan	167982
Mayıs	152779
Haziran	159265
Temmuz	170308
Ağustos	169429
Eylül	151979
Ekim	213801
Kasım	156118
Aralık	234421
TOPLAM	2080148

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Aylar (2009)	Türkiye'den İsrail'e İhracat (Bin Dolar)
Ocak	97409
Şubat	121319
Mart	135112
Nisan	112642
Mayıs	103278
Haziran	132379
Temmuz	146402
Ağustos	121032
Eylül	113114
Ekim	147455
Kasım	123542
Aralık	168751
TOPLAM	1528459

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Ocak ayı dışında aylara göre dağılımın dengeli olduğu 2009 yılında ihracat değeri 1.52 milyar dolar olarak tespit edilmiştir. Bu yılın değerinde bir önceki yıla göre düşüş olması dikkat çekmektedir.

Aylar (2008)	Türkiye'den İsrail'e İhracat (Bin Dolar)
Ocak	149305
Şubat	161115
Mart	186221
Nisan	162722
Mayıs	182594
Haziran	164088
Temmuz	179063
Ağustos	182519
Eylül	192340
Ekim	116438
Kasım	131901
Aralık	126929
TOPLAM	1935235

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Türkiye'de İsrail'e ihracatın 2008 yılındaki değeri, 1.93 milyar dolar gerçekleşmiştir. 2010 yılı içerisinde en fazla ihracatın yapıldığı ay ise Eylül ayı olarak kayıtlara geçmiştir.

Aylar (2007)	Türkiye'den İsrail'e İhracat (Bin Dolar)
Ocak	121303
Şubat	97348
Mart	143632
Nisan	108411
Mayıs	165951
Haziran	135743
Temmuz	142636
Ağustos	140587
Eylül	123596
Ekim	144074
Kasım	164857
Aralık	170056
TOPLAM	1658195

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2007 senesinde Türkiye'nin İsrail'e yaptığı ihracatın karşılığı 1.65 milyar Amerikan doları olarak belirlenmiştir.

Aylar (2006)	Türkiye'den İsrail'e İhracat (Bin Dolar)
Ocak	76901
Şubat	95202
Mart	120898
Nisan	109481
Mayıs	154779
Haziran	157440
Temmuz	134486
Ağustos	117921

Eylül	138589
Ekim	102104
Kasım	144780
Aralık	176578
TOPLAM	1529158

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2006'da 1.52 milyar dolar olarak gerçekleşen Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı artış eğilimini sürdürmüştür.

Aylar (2005)	Türkiye'den İsrail'e İhracat (Bin Dolar)
Ocak	95051
Şubat	95874
Mart	126658
Nisan	132570
Mayıs	141065
Haziran	142730
Temmuz	107329
Ağustos	140571
Eylül	142496
Ekim	139205
Kasım	97521
Aralık	105843
TOPLAM	1466913

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2005'te İsrail'e yapılan ihracat 1.46 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. 2005 yılının Mayıs-Eylül ayları arasındaki dönemde ihracat konusunda hareketlilik daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir.

Aylar (2004)	Türkiye'den İsrail'e İhracat (Bin Dolar)
Ocak	106721
Şubat	79505
Mart	94710
Nisan	110850
Mayıs	90986
Haziran	115598
Temmuz	111038
Ağustos	129562
Eylül	104890
Ekim	116452
Kasım	101416
Aralık	154016
TOPLAM	1315292

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Türkiye'nin İsrail'e 2004 yılı içerisindeki ihracatının değeri 1.31 milyar dolar olarak belirlenmiştir.

Aylar (2003)	Türkiye'den İsrail'e İhracat (Bin Dolar)
Ocak	87365
Şubat	62285
Mart	80657
Nisan	77511
Mayıs	83458
Haziran	84988
Temmuz	96709
Ağustos	107848
Eylül	109620
Ekim	98293
Kasım	97021
Aralık	96703
TOPLAM	1082998

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2003 yılı verilerine göre Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı 1.08 milyar olarak gerçekleşmiştir. İthalat ve ihracatla ilgili olarak tablolar halinde sunulan veriler, ticari denge ve ticaret hacmi kısmında ayrıntılı bir şekilde yorumlanacağı için bu kısımda fazla yoruma yer verilmesine gerek görülmemiştir.

Üretim konusunda hedeflenen etkililikten uzak olan Türkiye özellikle enerji konusunda dışa bağımlı bir ülke konumundadır. Buna karşın Türkiye'nin ihracat verileri son yıllarda artış göstermektedir. Yapılan ihracatın ithalata bağlı olması, bu noktada göz ardı edilmemesi gereken bir ayrıntıdır. Değınilen bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin son 10 yılda en çok ihracat yaptığı 20 ülke aşağıdaki tabloda gösterildiğı gibidir. İsrail'in de bu ülkeler arasında yer alması, bu verilerin çalışmanın bu kısmında yer almasının nedenidir.

Tablo 11. Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı 20 Ülke ve İsrail (2008-2015)

	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008
Almanya	13 417 033	15 147 423	13 702 577	13 124 375	13 950 825	11 479 066	9 793 006	12 951 755
İngiltere	10 556 393	9 903 172	8 785 124	8 693 599	8 151 430	7 235 861	5 937 997	8 158 669
İrak	8 549 967	10 887 826	11 948 905	10 822 144	8 310 130	6 036 362	5 123 406	3 916 685
İtalya	6 887 399	7 141 071	6 718 355	6 373 080	7 851 480	6 505 277	5 888 958	7 818 988
ABD	6 395 842	6 341 841	5 640 247	5 604 230	4 584 029	3 762 919	3 240 597	4 299 941
Fransa	5 845 032	6 464 243	6 376 704	6 198 536	6 805 821	6 054 499	6 211 415	6 617 511
BAE	4 681 255	4 655 710	4 965 630	8 174 607	3 706 654	3 332 885	2 896 572	7 975 400
İspanya	4 742 270	4 749 584	4 334 196	3 717 345	3 917 559	3 536 205	2 818 470	4 047 267
İran	3 663 760	3 886 190	4 192 511	9 921 602	3 589 635	3 044 177	2 024 546	2 029 760
Hollanda	3 154 867	3 458 689	3 538 043	3 244 429	3 243 080	2 461 371	2 127 297	3 143 835
Suudi Arabistan	3 472 514	3 047 134	3 191 482	3 676 612	2 763 476	2 217 646	1 768 216	2 201 875
İsrail	2 698 139	2 950 902	2 649 663	2 329 531	2 391 148	2 080 148	1 522 436	1 935 235
Mısır	3 124 876	3 297 538	3 200 362	3 679 195	2 759 311	2 250 577	2 599 030	1 426 450
İsviçre	5 675 424	3 207 526	1 014 523	2 124 525	1 484 320	2 056 860	3 935 122	2 856 787
Romanya	2 815 506	3 008 011	2 616 313	2 495 427	2 878 760	2 599 380	2 201 936	3 987 476
Polonya	2 329 176	2 401 689	2 058 857	1 853 700	1 758 252	1 504 280	1 322 218	1 586 772
Belçika	2 557 805	2 939 108	2 573 804	2 359 575	2 451 030	1 960 441	1 795 682	2 122 434

Bulgaristan	1 675 928	2 040 157	1 971 247	1 684 989	1 622 777	1 497 384	1 385 544	2 151 534
Çin	2 414 790	2 861 052	3 600 865	2 833 255	2 466 316	2 269 175	1 600 296	1 437 204
Cezayir	1 825 875	2 078 889	2 002 689	1 813 037	1 470 547	1 504 590	1 777 198	1 613 644

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo 9’da görüldüğü üzere Türkiye'nin İsrail’e yapmış olduğu ihracat yıllara göre düzenli bir şekilde artmaktadır. Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 12. ülke konumunda olan İsrail’in ekonomik açıdan önemli bir partner olduğu değerlendirilmesini yapmak mümkündür. Yıllara göre inceleme yapılması durumunda İsrail’e neredeyse her yıl daha fazla ihracat yapıldığı anlaşılmaktadır. İsrail’e yapılan ihracatların toplam ihracat içerisindeki payının değerlendirilmesi ile birlikte bu verilerin anlamı daha sağlıklı bir şekilde anlaşılmış olacaktır.

Tablo 12. İsrail'e Yapılan İhracatın Toplam İhracat İçerisindeki Payı (2008-2015)

	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008
Almanya	9,3	9,6	9,0	8,6	10,3	10,1	9,6	9,8
İngiltere	7,3	6,3	5,8	5,7	6,0	6,4	5,8	6,2
Irak	5,9	6,9	7,9	7,1	6,2	5,3	5,0	3,0
İtalya	4,8	4,5	4,4	4,2	5,8	5,7	5,8	5,9
ABD	4,4	4,0	3,7	3,7	3,4	3,3	3,2	3,3
Fransa	4,1	4,1	4,2	4,1	5,0	5,3	6,1	5,0
BAE	3,3	3,0	3,3	5,4	2,7	2,9	2,8	6,0
İspanya	3,3	3,0	2,9	2,4	2,9	3,1	2,8	3,1
İran	2,5	2,5	2,8	6,5	2,7	2,7	2,0	1,5
Hollanda	2,2	2,2	2,3	2,1	2,4	2,2	2,1	2,4
Suudi Arabistan	2,4	1,9	2,1	2,4	2,0	1,9	1,7	1,7
İsrail	1,9	1,9	1,7	1,5	1,8	1,8	1,5	1,5

Mısır	2,2	2,1	2,1	2,4	2,0	2,0	2,5	1,1
İsviçre	3,9	2,0	0,7	1,4	1,1	1,8	3,9	2,2
Romanya	2,0	1,9	1,7	1,6	2,1	2,3	2,2	3,0
Polonya	1,6	1,5	1,4	1,2	1,3	1,3	1,3	1,2
Belçika	1,8	1,9	1,7	1,5	1,8	1,7	1,8	1,6
Bulgaristan	1,2	1,3	1,3	1,1	1,2	1,3	1,4	1,6
Çin	1,7	1,8	2,4	1,9	1,8	2,0	1,6	1,1
Cezayir	1,3	1,3	1,3	1,2	1,1	1,3	1,7	1,2

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Türkiye'nin ihracatında en büyük payın incelenen dönemin tamamında Almanya'ya ait olduğunu gösteren bu tablodaki verilere göre İsrail'e yapılan ihracatın toplam ihracatın yaklaşık yüzde 2'ni oluşturmaktadır. İsrail'deki pazarın büyüklüğünün diğer ülkelerin büyük çoğunluğuna göre daha düşük düzeyde olmasına karşın yüzde 2 oranına ulaşılması göz önünde bulundurulması gereken bir ayrıntıdır.

2008-2015 yılları arasındaki dönemde yapılan ihracatın değişimine yönelik değerlendirme yapıldığında aşağıdaki gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo 13. Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı Ülkelerin İhracat Oranlarının Bir Önceki Yıla Göre Değişimi (2008-2015)

	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008
Almanya	-11,4	10,5	4,4	-5,9	21,5	17,2	-24,4	8,0
İngiltere	6,6	12,7	1,1	6,7	12,7	21,9	-27,2	-5,4
Irak	-21,5	-8,9	10,4	30,2	37,7	17,8	30,8	37,7
İtalya	-3,6	6,3	5,4	-18,8	20,7	10,5	-24,7	4,5
ABD	0,9	12,4	0,6	22,3	21,8	16,1	-24,6	3,1
Fransa	-9,6	1,4	2,9	-8,9	12,4	-2,5	-6,1	10,8
BAE	0,5	-6,2	-39,3	120,5	11,2	15,1	-63,7	146,1
İspanya	-0,2	9,6	16,6	-5,1	10,8	25,5	-30,4	-11,6

İran	-5,7	-7,3	-57,7	176,4	17,9	50,4	-0,3	40,8
Hollanda	-8,8	-2,2	9,0	0,0	31,8	15,7	-32,3	4,1
Suudi Arabistan	14,0	-4,5	-13,2	33,0	24,6	25,4	-19,7	48,1
İsrail	-8,6	11,4	13,7	-2,6	15,0	36,6	-21,3	16,7
Mısır	-5,2	3,0	-13,0	33,3	22,6	-13,4	82,2	58,0
İsviçre	76,9	216,2	-52,2	43,1	-27,8	-47,7	37,7	205,5
Romanya	-6,4	15,0	4,8	-13,3	10,7	18,0	-44,8	9,4
Polonya	-3,0	16,7	11,1	5,4	16,9	13,8	-16,7	10,5
Belçika	-13,0	14,2	9,1	-3,7	25,0	9,2	-15,4	22,3
Bulgaristan	-17,9	3,5	17,0	3,8	8,4	8,1	-35,6	4,4
Çin	-15,6	-20,5	27,1	14,9	8,7	41,8	11,3	38,3
Cezayir	-12,2	3,8	10,5	23,3	-2,3	-15,3	10,1	31,0

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatında 2009 yılında yaşanan değişimde küresel mali krizin etkili olmuştur. Kriz sonrası yıldaki büyük artış bunu destekler niteliktedir. Yaşanan krizin yanı sıra iki ülke arasındaki ilişkiler ve ülkenin genel ekonomik durumu ihracat oranlarındaki değişimde etkili olmuştur. Tablo üzerindeki verilere göre Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatının genel bir artış eğiliminde olduğu söylenebilir.

4.3.3. Ticaret Hacmi Verileri

Türkiye ile İsrail arasındaki ticari hacim, siyasi ilişkilerden etkilenmektedir. Bu nedenle Türkiye İsrail ticaretinde inişli çıkışlı dönemlerden bahsedilmektedir. Çalışmanın araştırma konusunu oluşturan 2002-2015 döneminde ise ekonomik etkileşimlerin artış içerisinde olduğu, ihracat ve ithalat verileri ile birlikte anlaşılmaktadır. 2010 yılı ve

sonrasındaki dönemde Türkiye ve İsrail'in karşı karşıya olduğu konular olsa da ticaret hacminin artış eğiliminin devam ettiği bilinmektedir⁴⁵.

Ticaret hacmi, ihracat ve ithalat değerlerinin toplanması ile birlikte elde edilmektedir. İlgili dönemde Türkiye ve İsrail arasındaki ticaret hacmi verileri aşağıdaki tablo üzerinde gösterildiği gibidir.

Tablo 14. Türkiye-İsrail Ticaret Hacmi Verileri

Yıllar	Ticaret Hacmi (Bin Dolar)
2003	1542486
2004	2029435
2005	2271603
2006	2311308
2007	2739938
2008	3383154
2009	2603186
2010	3439786
2011	4448462
2012	4039932
2013	5067618
2014	5832164
2015	4370638

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo 12'deki veriler Türkiye ile İsrail'in ticaret hacminin 2002 yılından bu yana düzenli bir artış eğilimi içinde olduğunu göstermektedir. 2009 yılındaki küresel mali krizin etkilerinin iki ülkenin ticaret hacmine yansımaları dışındaki tek istisna 2012 yılı olmuştur. Bu dönemde yaklaşık yüzde 10 düzeyinde kayıp yaşayan ticari hacim, bir

⁴⁵ Ulutaş, U. (2016). Diplomatik Normalleşme Türkiye-İsrail İlişkilerini Neler Bekliyor. *SETA Analiz*. 164, İstanbul, s.18.

sonraki yılda büyük bir artış göstermiştir. 13 yıllık periyot göz önünde bulundurularak Türkiye ve İsrail arasındaki ticaret hacmi yorumlanacak olduğunda ise 1.5 milyar dolar düzeyinde olan ticari hacmin 6 milyar dolar düzeyine kadar ulaştığı görülmektedir. Türkiye ve İsrail arasındaki ticaret hacminin büyük bir potansiyele sahip olduğu bu veriler aracılığıyla anlaşılmaktadır. İki ülke arasındaki siyasi anlaşmazlıklar bir tarafa bırakıldığında ekonomik açıdan göz ardı edilemeyecek düzeyde bir ticaret hacminin olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. İstisnalar dışında iki ülkenin ticaret hacminin artış eğilimi gösteriyor olması, hem Türkiye hem de İsrail'in siyasi anlaşmazlıkları ikinci plana atabildikleri şeklinde yorumlanmaya müsaittir.

4.3.4. Ticaret Dengesi Verileri

Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomik ilişkiler, Türkiye'nin diğer Ortadoğu ülkeleri ile kıyaslandığında farklılıklar göstermektedir. Buna göre Türkiye'nin bölgede siyasi anlaşmazlıkların yaşanıp da ekonomik açıdan ilişkilerini sorunsuz bir şekilde yürüttüğü tek ülke İsrail'dir ve bu nedenle İsrail bir istisna niteliği taşımaktadır⁴⁶. Son Mavi Marmara krizinin sonrasında yaşanan büyük siyasi anlaşmazlıklara rağmen ticaret hacminin büyümesi, burada değinilen ifadeleri destekler nitelikte görünmektedir.

Ticaret dengesi verileri de tıpkı ticaret hacmi verileri gibi ihracat ve ithalat verileri aracılığıyla elde edilmektedir. Buna göre Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatından Türkiye'nin İsrail'den yaptığı ithalat değerinin çıkarılması ile birlikte ticaret dengesi verileri elde edilecektir. İlgili dönemdeki ticaret dengesi verileri aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

⁴⁶ Tür, Ö. (2009). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz: Davos ve Sonrası. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. 1.11, s.30.

Tablo 15. Türkiye-İsrail Ticari Denge Verileri (Türkiye'ye Göre)

Yıllar	Ticari Denge (Bin Dolar)
2003	623510
2004	601150
2005	662222
2006	747009
2007	576452
2008	487316
2009	453732
2010	720509
2011	333835
2012	619129
2013	231708
2014	69641
2015	1025638

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo 13'teki verilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye ile İsrail ticaretinde ticari denge Türkiye'nin lehine olacak şekildedir. Başka bir deyişle Türkiye'nin İsrail'e yaptığı ihracat düzeyi Türkiye'nin İsrail'den yaptığı ithalat düzeyinden daha yüksektir. Çalışmanın konusunu oluşturan tüm yıllarda Türkiye'nin lehine olacak şekilde ticari dengenin bulunması, İsrail'in Türkiye için önemli bir ticari partner olduğu şeklinde yorumlanmaya müsaittir. 2014 yılındaki istisna dışında Türkiye'nin İsrail'e ticaretindeki dengenin yarım milyar dolar ile 1 milyar dolar arasında bir düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. Bu da ülke ekonomisi için önemli bir girdi anlamına gelmektedir ve İsrail'in ticari partnerliğini önemli hale getirmektedir.

Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkiler hakkında verilen bilgiler göz önünde bulundurularak Türkiye'nin İsrail'e ihracatında öne çıkan ürünler aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Tablo 16. Türkiye'nin İsrail'e İhrac Ettiği Başlıca Ürünler

Türkiye'nin İsrail'e İhracatında Başlıca Ürünler (Bin ABD Dolar)				
GTİP	ÜRÜN ADI	2014	2015	2016
	TOPLAM	2.950.902	2.695.131	2.956.451
8703	Binek otomobilleri ve esas itibariyle insan taşımak üzere imal edilmiş diğer motorlu taşıtlar (yarış arabaları dahil)	466.579	413.844	372.513
7214	Demir veya alaşımsız çelikten çubuklar (dövülmüş, sıcak haddelenmiş, haddeleme işleminden sonra burulmuş olanlar dahil)	342.953	196.152	269.650
8544	İzole edilmiş teller, kablolar ve diğer elektrik iletkenler; tek tek kaplanmış liflerden oluşan fiber optik kablolar	137.756	126.875	119.972
7213	Demir veya alaşımsız çelikten filmaşın (sıcak haddelenmiş, kangal halinde)	91.199	75.513	82.155
7113	Mücevherci eşyası ve aksamı (kıymeli metallerden veya kıymetli metallerle kaplama metallerden)	62.887	67.800	80.348
6204	Kadınlar ve kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, elbise, etek, pantolon, etek, vb. (yüzme kıyafetleri hariç)	53.260	58.948	72.073
8418	Buzdolapları, dondurucular ve diğer soğutucu ve dondurucu cihazlar ve ısı pompaları	58.288	54.165	65.958
3924	Plastikten sofras, mutfak, ev, sağlık veya tuvalet eşyası	48.739	55.864	60.113

6908	Cıllalı veya sırlı seramikten döşeme veya kaplama karoları ve kaldırım taşları; cıllalı veya sırlı mozaik küpler vb.	59.122	51.188	52.880
2523	Çimento	37.651	38.789	50.260
3923	Plastiklerden eşya taşınmasına veya ambalajlanmasına mahsus malzeme, tıpa, kapak, kapsül ve diğere kapama malzemeleri	35.099	41.169	47.774

Kaynak: www.ekonomi.gov.tr

Tablo 14'te yer alan verilere göre Türkiye'nin İsrail'e ihraç ettiği başlıca ürünler motorlu taşıtlar, iletkenler, optik kablolar, mücevher eşyaları, kıyafet, soğutucu ve ısı pompaları, ev eşyaları, çimento, kapama malzemeleri yer almaktadır. İsrail ekonomisinin teknoloji açısından yeterli olduğu göz önüne alındığında Türkiye'nin İsrail'e ihraç ettiği ürünlerin içeriği olağan karşılanmaktadır. Türkiye'nin İsrail'e ihracatında öne çıkan ürünler arasında teknoloji ve yenilikçi ürünlerin olmaması, İsrail'in ihtiyaçlarını ortaya koymasının yanında Türkiye açısından düşündürücü bir veri olarak görünmektedir.

Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkiler hakkında verilen bilgiler göz önünde bulundurularak Türkiye'nin İsrail'den ithalatında öne çıkan ürünler aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Tablo 17. Türkiye'nin İsrail'den İthal Ettiği Başlıca Ürünler

Türkiye'nin İsrail'den İthalatında Başlıca Ürünler (Bin ABD Dolar)				
GTİP	ÜRÜN ADI	2014	2015	2016
	TOPLAM	2.950.902	2.695.131	2.956.451
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	1.919.080	878.866	583.528
3902	Propilen ve diğer olefinlerin polimerleri (ilk şekillerinde)	117.339	85.928	75.168
2902	Siklik hidrokarbonlar	52.850	54.854	63.754
2510	Tabii kalsiyum fosfatlar, tabii alüminyum kalsiyum fosfat ve fosfatlı tebeşir	22.704	45.561	32.512
2809	Difosfor pentaoksit, fosforik asit ve polisfosforik asitler	24.951	21.421	31.767
9013	Sıvı kristalli tertibat, lazerler, diğer optik cihaz ve aletler	33.511	18.063	29.239
8424	Sıvı veya tozları püskürtmeye, dağıtmaya mahsus mekanik cihaz, yangın söndürme cihazları, yangın ve kum püskürtme mak.	16.818	22.195	27.413
7204	Dökme demirin, demirin veya çeliğin döküntü ve hurdaları veya bunların eritilmesi ile elde edilmiş külçeler	74.874	27.542	25.174
3206	Diğer boyayıcı maddeler, lüminofor olarak kullanılan inorganik ürünler	24.917	22.909	24.495
8411	Turbojetler, turbopropellerler ve diğer gaz türbinleri	2.212	480	23.776
8502	Elektrik enerjisi üretim grupları ve rotatif elektrik konvertörleri	69.898	32.884	23.298

3004	Tedavide veya korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	30.969	26.498	21.123
3901	Etilen polimerleri (ilk şekillerinde)	49.106	43.827	19.760
4805	Diğer kağıt ve kartonlar (kuşe edilmemiş veya sıvanmamış, rulo veya tabaka halinde.	30.936	10.927	17.901

Kaynak: www.ekonomi.gov.tr

Tablo 15'teki verilerden de anlaşılacağı üzere kimya sektörü, Türkiye'nin İsrail'den yaptığı ithalat kapsamında önemli bir yere sahiptir. Gaz türbinleri, elektrik konvertörleri, ilaçlar gibi ithalat kalemleri Türkiye'nin İsrail'den aldığı ürünleri içeriğine yönelik fikir verecek niteliktedir. İsrail'in teknolojik açıdan Türkiye'nin ilerisinde olmasının üretim sektörüne yansımaları, aynı zamanda İsrail'den ithal edilen ürünlerin çeşitliliğine doğrudan tesir etmiştir. Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı ithalatından daha yüksek değerde olsa da İsrail'den yapılan ithalat ürünlerinin ürün değeri bakımından öne çıkan bir yapıda olduğu söylenebilir.

2002-2015 yılları arasındaki dönem göz önünde bulundurularak Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkilerin genel değerlendirmesi yapılacak olduğunda ticaret hacminin düzenli bir artış içerisinde olduğu görülmüştür. Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı, İsrail'den olan ithalatından daha yüksek düzeyde seyretmektedir. İki ülkenin birbirinden temin ettikleri ürünler ve bunların değerleri göz önünde bulundurulduğunda ticari partner olarak birbirlerine ihtiyaç duyduklarını söylemek güç olmayacaktır.

4.4. Türkiye ve İsrail Arasındaki Ticari Anlaşmalar

Türkiye ve İsrail arasındaki ticaret hacminin artması ile birlikte ticari anlaşmaların yapılması söz konusu olmaktadır. Yapılan başlıca anlaşmalar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır⁴⁷:

- i. Serbest Ticaret Anlaşması -14 Mart 1996'da imzalanmış ve 1 Mayıs 1997'de yürürlüğe girmiştir,-
- ii. Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması,
- iii. Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması,
- iv. Vergi Kaçakçılığının Engellenmesi Anlaşması,
- v. Ticari-Ekonomik-Sınai-Teknik-Bilimsel İşbirliği Anlaşması,
- vi. Ar&Ge ve Standardizasyon Anlaşması,
- vii. Uygunluk Değerlendirmesi ve Metroloji Alanında İşbirliği Anlaşması,
- viii. Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması,
- ix. Çevre Sorunlarında ve Doğa Korunmasında İşbirliği Anlaşması,
- x. Kültür Alanında İşbirliği Anlaşması,
- xi. Turizm İşbirliği Anlaşması,
- xii. Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliği Anlaşması,
- xiii. Tarımsal İşbirliği Mutabakat Zaptı şeklindedir.

Görüldüğü üzere Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin seyrine göre birçok farklı alanda anlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye'nin İsrail ile olan ticari ilişkilerinin hacminin artması ile birlikte bu anlaşmaların yürürlüğe girmesi de kaçınılmaz olmuştur. İlerleyen yıllarda ticari faaliyetlerin seyrine göre yeni anlaşmaların imzalanması ve uygulanması da söz konusu olabilecektir.

⁴⁷ www.ekonomi.gov.tr

4.5. Türkiye İsrail Arasındaki Politik Krizler ve Krizlerin Ticari İlişkilere Etkisi

Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin seyrinde İsrail'in kurulması ile birlikte başlayan ilişkiler, Soğuk Savaşın sonları ve Soğuk Savaş sonrası ilişkiler, 2000'li yıllardaki ilişkiler şeklinde farklı dönemlere göre değerlendirmek mümkün görünmektedir. Ülkeler arasındaki ilişkilere yön veren faktörlerin seyrine göre böyle bir sınıflandırma yapılması suretiyle açıklama getirilmesi söz konusu olmaktadır. İsrail'in kurulmasından sonraki dönemde İsrail ve Arap ülkeleri anlaşmazlığının Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin belirleyicisi olduğu görülmektedir⁴⁸. İsrail'in kurulduğu dönemin sonrasında Türkiye İsrail ilişkilerinin bölgesel gelişmelerin etkisinde olduğu anlaşılmaktadır. İlk yıllarda Türkiye ve İsrail arasında herhangi bir politik kriz yaşanmadığı için ticari ilişkilere olan etkilerden de bahsedilmemektedir.

Çalışmanın Türkiye ve İsrail arasındaki 2002-2015 yılları arasındaki ilişkilere odaklanması sebebiyle iki ülke arasındaki krizlerden bu dönem içerisinde olanlara yer verilmesi gerekir. Türkiye ve İsrail ülkeleri arasında ticari ilişkiler üzerinde etkisini gösterme potansiyeli olan başlıca krizler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır⁴⁹:

- i. Hamas'ın Türkiye ziyareti,
- ii. İsrail'in dökme kurşun operasyonu,
- iii. Davos krizi,
- iv. Anadolu Kartalı tatbikatından İsrail'in çıkartılması,
- v. Ayrılık dizisinde Türkiye ve İsrail ilişkilerine yönelik olarak yer alan sahneler,
- vi. Alçak koltuk krizi,
- vii. Mavi Marmara katliamı şeklindedir.

⁴⁸ Eminoğlu, A. (2016). Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 7.15, s.91.

⁴⁹ Çevik, A. ve Çevik Ersaydı, B.S. (2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Psiko-Politik Etkenler ve Toplumsal Algılar. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. 5.2, s.10.

Yukarıda sıralanan maddelerden de anlaşılacağı üzere Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkileri kriz noktasına getirecek pek çok olay yaşanmıştır. Bu olaylar neticesinde –son olarak Mavi Marmara felaketinin yaşanması- Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler 1990’ların başındaki düşük düzeylere dönmüştür. Yaşanan krizlerin etkisiyle birlikte politik açıdan çıkmaza giren ilişkilerin ticari açıdan analizi yapılarak krizlerin etkileri ortaya konulacaktır.

Anadolu Kartalları tatbikatından İsrail’in çıkartılmasıyla birlikte başlayan kriz TRT 1’de yayımlanan Ayrılık dizisinde İsrail askerinin Filistinli bir bebeğe ateş etmesi – Erdoğan’ın one minute sözüne ithafın yer aldığı bir sahnedir- Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır. Bu süreçte özellikle İsrail kamuoyunda Türkiye'nin eleştirilerine karşı olarak yeterince anlayış gösterildiği ve artık alttan alan taraf olunmaması gerektiği yönünde fikirler ortaya çıkmıştır⁵⁰. Türkiye ve İsrail arasındaki bu kriz 2009 küresel mali krizi ile de bir araya geldiğinde iki ülke ticaretini önemli ölçüde etkilemiştir. Nitekim ticaret hacmi verilerine bakıldığında 2009 yılında büyük bir düşüş yaşandığı görülecektir. Dolayısıyla Davos’taki ‘one minute’ çıkışının sonrasında gelişen süreçte Türkiye ve İsrail ilişkilerinin gerginleştiği ve ticari ilişkilere yansdığı değerlendirilmesi yapılabilir. Yine de ticaret verilerinin ortaya çıkmasında küresel mali krizin tüm dünyadaki ticarete olan etkileri göz ardı edilmemek durumundadır.

Türkiye ve İsrail arasındaki siyasi krizlerin ekonomik ilişkilere olan etkisi incelendiğinde askeri ve siyasi alanda meydana gelen bozulmaların ticari ilişkiler için geçerli olmadığı görülmektedir. Öyle ki iki ülke arasındaki ilişkilerin kopma noktasına geldiği Mavi Marmara krizi sonrasındaki yılda Türkiye ile İsrail arasındaki ticaret hacmi artış göstermiştir. Siyasi ilişkilerin son derece düşük düzeyde olduğu 2012, 2013 ve 2014 yıllarında ilk olarak 2012’de 4 milyar dolarlık ticaret hacmi korunmuştur. 2013 yılında Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler arasında İsrail 24.sıradan 17.sıraya ilerleme kaydetmiştir. Bir sonraki yılda ise -2014 yılı- Türkiye ve İsrail arasındaki ticaret hacmi

⁵⁰ Tür, Ö. (2013). İsrail’in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. 5.54, s.37.

yüzde 27 düzeyinde artış göstermiştir⁵¹. Görüldüğü üzere iki ülkenin siyasi ve askeri anlaşmaları askıya aldığı bir dönemde ticari açıdan faaliyetlerin hız kesmeden devam ettiği, hatta artış gösterdiği yönünde veriler elde edilmiştir.

Mavi Marmara krizi sonrasında üç yıl soğuk bir şekilde devam eden dönemde Türkiye ve İsrail arasındaki askeri istihbarat işbirliği sekteye uğramıştır. Askeri ve istihbarat işbirliğinin sürmemesine karşın ticari ilişkilerin kayda değer bir artış gösterdiği dikkat çekmektedir⁵². Bu durum iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin bölgenin istikrarının gelişmesine katkı sağlanabilmesi için diyalog kurabileceği anlamına geldiği için olumlu bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Türkiye ve İsrail arasındaki işbirliklerinin devam edebileceğini göstermesi, ticari ilişkilerin olumlu seyrinin çok yönlü bir şekilde fayda sağlayabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki barış görüşmeleri, Türkiye ve İsrail ilişkilerine olumlu yönde yansımıştır⁵³. Bu yansıma, askeri ve ekonomik alanda daha fazla kendisini göstermiştir. Türkiye ve İsrail arasındaki ekonomik ilişkiler turizm, tarım ve ticari alanda olacak şekilde sınıflandırılmaktadır. İki ülke arasında yaşanan krizlerin doğrudan etkilediği bu alanlar Türkiye ve İsrail'in birbirine yaklaşması sürecinden ise olumlu şekilde etkilenmiştir.

İsrail ve Türkiye arasındaki siyasi krizlerin ticari ilişkilere olumsuz yönde yansımadağı, buraya kadar verilen bilgiler aracılığıyla anlaşılmaktadır. Ancak bu gelişmelerin ekonomik açıdan herhangi bir yönde olumsuzluklar içermediği şeklinde algılanmamalıdır. Bu gelişmelerin neticesinde Türkiye'yi ziyaret eden İsrailli turist sayısında büyük bir düşüş gözlenmiştir. 2008 yılında 514 bin İsrail vatandaşının ziyaret ettiği Türkiye'ye 2009'da 311 bin, 2010'da 109 bin, 2011 yılında ise 80 bin İsrail vatandaşı ziyarete gelmiştir⁵⁴. Turist sayısında büyük bir düşüşün yaşanması, ekonomik

⁵¹ Akgün, M., Senyücel Gündoğar, S. ve Görgülü, A. (2014). Zor Zamanda Siyaset: İsrail-Türkiye İlişkileri. *TESEV Dış Politika Programı Yayını*, s.6-7.

⁵² Eminoğlu, A. (2016). Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7.15, s.103.

⁵³ Yılmaz, T. (2001). *Türkiye-İsrail Yakınlaşması*, Ankara: İmaj Yayıncılık, s.88.

⁵⁴ Akgün, M., Senyücel Gündoğar, S. ve Görgülü, A. (2014). Zor Zamanda Siyaset: İsrail-Türkiye İlişkileri. *TESEV Dış Politika Programı Yayını*, s.7.

açından kayba neden olduğu için iki ülke arasındaki krizlerin ekonomik yansımaları kapsamında değerlendirilmeye müsaittir.

4.6. Türkiye İsrail Arasındaki Ticari İlişkilerin Ekonomik Açından Analizi

Dünyada ekonomik performansa dayalı bir şekilde sistemin hakim olmasıyla birlikte ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin önemi daha da artmıştır. Öyle ki dünyada ekonomi ve siyaset birbiriyle ayrılmış, ekonomik fayda elde etmek siyasi gerginliklerin önüne geçmiştir⁵⁵. Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin ekonomik açıdan analizi konusunda da aynı durum geçerli olup ekonomik açıdan fayda elde etmek iki ülke arasındaki gerginliklerin önüne geçmiştir. Siyasi krizlerin yaşanmasına karşın ekonomik açıdan ilişkilerin olumlu seyri ve ticaret hacminin düzenli bir şekilde arttığını gösteren verilerin bu çalışmada elde edilmiş olması, bu durumu destekler nitelikte görünmektedir.

“İsrail, ekonomik olarak da Türk yetkililere çekici gelmiştir. Türkiye, İsrail’i Türk mallarının ticaretinin yapılabileceği ve Amerika Birleşik Devletleri gibi büyük pazarlara giriş için bir atlama taşı kullanılabilecek bir potansiyel market olarak görmüştür”⁵⁶.

Yaşanan siyasi gerilimlere karşın Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkilerin pozitif yönde seyretmesi, Türkiye'nin diğer bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinden farklı bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Ortadoğu’da iyi ilişkiler geliştirilen ülkelerle olumlu yönde ticareti olan Türkiye, buna karşın anlaşmazlıklar yaşadığı ülkelerle ticari ilişkilerini olumlu şekilde tasarlamamaktadır. Ancak İsrail ile olan ticari ilişkilerin bu açıdan Türkiye için bir istisna olduğu değerlendirilmesi yapılabilir İsrail ile ticari faaliyetler neticesinde ekonomik ilişkilerin ulaştığı nokta krizlerden etkilenmeyen, otonom bir yapıya kavuşmuştur⁵⁷.

⁵⁵ Gültekin Punsman, B. (2011). Türkiye-İsrail: Ekonomi ve Siyasetin Ayrışmasına Doğru, TEPAV, s.1.

⁵⁶ Öztürk, R. (2004). *Batı Faktörünün Etkisinde Türkiye-İsrail İlişkilerinin Politikası*, Ankara: Odak Yayınları, s.357.

⁵⁷ Tür, Ö. (2013). İsrail’in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. 5.54, s.30.

Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkilerin ekonomik açıdan analizinde ülkelerin sahip oldukları olanakların tüm yönüyle bilinmesinde fayda vardır. Buna göre iki ülkeyi ekonomik açıdan yaklaştıran faktörler arasında İsrail'in teknolojik açıdan en gelişmiş ülke olması ve buna bağlı olarak Türkiye'nin İsrail'le ticaret yapma ihtiyacının olması, iki ülke arasındaki ticari ilişkinin belirleyicilerinden birisidir. İsrail açısından bakıldığında ise yeni pazarlara açılabilme için –özellikle Orta Asya pazarı- Türkiye ile geliştirilen ticari ilişkilerin ekonomik boyutu önemlidir⁵⁸. 2002-2015 yılları arasındaki ticari ilişkilerin bu açıdan yorumlanması durumunda da benzer şeyler söylenmektedir. Türkiye'nin İsrail'e karşı olan yaklaşımı olumlu yönde seyretmese de ülkelerin ekonomik açıdan birbirlerine sağladıkları fayda ve birbirlerine olan ihtiyaçları, ticari ilişkilerin siyasi ilişkilerden ve siyasi gerilimlerden etkilenmeden sürdüğünü söylemek mümkündür.

2002-2015 yılları arasındaki ticari ilişkilere dair ulaşılan veriler göz önünde bulundurulduğunda Türkiye ve İsrail'in ekonomik açıdan birbirlerine ihtiyaçları olduğu ortadadır. İki ülkenin ticaretine konu olan ürünlerin farklı içeriği, bu ihtiyacı doğrular nitelikte görünmektedir. Bunun yanı sıra ticaret hacminin sürekli artması, yeni ekonomik işbirliklerinin başladığı şeklinde yorumlanabilir. İsrail'in Ortadoğu bölgesindeki en ileri teknolojiye sahip ülke konumunda olmasının Türkiye ve İsrail ticari ilişkilerine yansıdığı görülmüştür. Türkiye'nin elektronik konusunda İsrail ile geliştirdiği ticari ilişkiler ve bu kapsamdaki ithalatlar, Türkiye ve İsrail ticari ilişkilerinin ekonomik açıdan analizi kapsamında önemli bir yere sahiptir.

2002-2015 yılları arasında Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkilerin ekonomik analizi kapsamında aşağıda yer alan hususların bilincinde olmak gerekmektedir: “Türkiye-İsrail arasındaki politik sertleşme, ekonomik ticaret hacmine herhangi bir etki göstermemiştir. Dış ticaret dengesi bakımından; Türkiye'nin tüm dönem boyunca dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Sektörler itibariyle incelendiğinde, ‘mineral yakıtlar yağlar ve alkali ürünler’ ile ‘başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünlerinde’ İsrail'in önemli oranda ticari üstünlüğü izlenmiştir”⁵⁹. Araştırmaya konu

⁵⁸ Yılmaz, T. (2010). Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. 5.1, s.18.

⁵⁹ Yergin, H., Mercan, M. ve Erol, A. (2012). Türkiye İsrail İlişkilerinin Ekonomi Politik Analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 4.2, s.162.

olan tüm dönemde Türkiye'nin dış ticaret fazlası vermesi, ticari ilişkilerin seyri bakımından oldukça önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır.

İsrail'in yapmış olduğu ticaretin yüzde 85'lik bir kısmı tercihli anlaşmaların sağlandığı ülkelerledir⁶⁰. Bu nedenle, 1996'da Türkiye ve İsrail arasında imzalanan anlaşmanın önemi, iki ülke arasındaki ticaret bakımından oldukça önemlidir. İsrail'le imzalanan anlaşma sonrasında Türk ürünlerinin İsrail pazarına girmesinin teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Türkiye ve İsrail arasında 2002-2015 yıllarındaki ticari verilerin bu hedef göz önünde bulundurularak ele alınmasında fayda vardır. Türkiye'nin ihracat konusunda gelişmiş ülke seviyesinde olmamasına karşın İsrail'e karşı hep ticaret fazla vermesinde bu teşviklerin etkisi göz ardı edilemeyecek düzeydedir.

Adalet ve Kalkınma Partisinin Türkiye'de iktidara geldiği 2002 yılından itibaren parti ideolojisi ve dış politikada bir önceki döneme göre birtakım farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu durumun AK PARTİ'nin iktidara gelmesiyle İsrail ile olan ilişkilere olumsuz yönde tesir etmesi ve iki ülkenin ticari ilişkilerinin durmasına yönelik beklentilerden söz edilmesi yanlış olmayacaktır. 2002-2015 yılları arasında iki ülke önemli siyasi krizler ve gerilimler yaşamasına karşın ticaret hacminin düzenli bir şekilde artış göstermesi, bu beklentilerin boşa çıkmasını beraberinde getirmiştir. AK PARTİ iktidarının başlangıcında 1.5 milyar dolar düzeyinde olan Türkiye İsrail ticaret hacmi, 2015 yılı itibariyle 4.5 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2014 yılı itibariyle 5.8 milyar dolara kadar ulaşan Türkiye-İsrail ticaret hacmi, siyasi gelişmelerin etkisi altında kalmadan gelişmeye devam etmiştir. 2002 ve 2015 yılları arasında Türkiye ve İsrail'in ticari ilişkilerinin genel özetini bu şekilde yapmak mümkündür.

4.7. Türkiye İsrail Arasındaki Ticari İlişkilerin Siyasi Açıdan Analizi

Türkiye ile İsrail arasındaki ticari ilişkilerin siyasi açıdan analiz edilmesinde günümüz koşullarında siyaset ve ticaretin ayrışması, ticari faydanın siyasi anlaşmazlıkların önüne geçtiğinin yinelenmesinde fayda vardır. Bu durumun bir getirisi

⁶⁰ Yılmaz, T. (2001). *Türkiye-İsrail Yakınlaşması*, Ankara: İmaj Yayıncılık, s.94.

olarak ticari ilişkilerin siyasi açıdan analizinde birbirinden farklı şekilde seyreden süreçlerden bahsedilmesi mümkündür.

Yirminci yüzyılın sonlarında dünyada oluşan koşullar, Türkiye ve İsrail ilişkilerini iki ülkeden bağımsız şekilde etkilemiştir. Bunlar arasından özellikle Sovyetlerin yıkılması ve Körfez Savaşı sonrasında oluşan koşulların Türkiye ve İsrail'in ortak tehdit algılamalarının oluşması etkili olmuştur⁶¹. Bu gelişmeler neticesinde iki ülkenin askeri ve siyasi açıdan yakınlaşmasının yanında ekonomik açıdan yakınlaşmaları söz konusu olmuştur. 2002-2015 yılları arasındaki dönemde askeri ve siyasi koşullar aynı şekilde devam etmese de ekonomik koşullar benzer şekilde süregelmiştir.

İsrail ve Türkiye arasındaki ilişkilerin siyasi analizinde aşağıdaki faktörlerin bilincinde olmak gerekmektedir⁶²:

- i. Türkiye'nin terörle mücadelede İsrail'den faydalanma girişimleri,
- ii. Arap ülkelerinin İsrail karşıtı yaklaşımlarına karşın İsrail'in Türkiye ile yakınlaşmak istemesi,
- iii. Bölgesel ve küresel tehditler,
- iv. Askeri açıdan ABD'ye alternatif arayan Türkiye'nin İsrail ile yakın ilişkiler kurmak istemesi,
- v. Filistin meselesine çözüm getirmek için İsrail ile iletişim kanallarının açık olması amacı,
- vi. İsrail'in Gazze'de ambargo uygulaması,
- vii. Davos'ta dönemin Başbakanı Erdoğan'ın 'one minute' çıkışı,

⁶¹ Öztürk, R. (2004). *Batı Faktörünün Etkisinde Türkiye-İsrail İlişkilerinin Politikası*, Ankara: Odak Yayınları, s.312.

⁶² Yılmaz, T. (2010). Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. 5.1, s.18.

- viii. Anadolu Kartalları tatbikatından İsrail'in çıkarılması,
- ix. İsrail'in kötüleyen televizyon yayınlarının Türkiye'de yayınlanması ve İsrail'in tepkisi,
- x. Alçak koltuk krizi,
- xi. Mavi Marmara saldırısı,
- xii. Gazze'ye yeniden İsrail'in saldırması,
- xiii. İsrail'in Türkiye'den özür dilemesi şeklindedir.

Yukarıda sıralanan maddeler, 2002-2015 yılları arasında Türkiye ve İsrail arasındaki siyasi ilişkilere yön veren gelişmeler olarak görünmektedir. Bu nedenle bu gelişmelerin bilincinde olunması, Türkiye ve İsrail ülkeleri arasındaki siyasi ilişkilerin seyrinin nasıl ilerlediğinin tespit edilmesi adına yardımcı olacaktır. Ticari ilişkiler ile siyasi ilişkilerin birbirine paralel şekilde ilerlemediğini göstermesi bakımından siyasi analiz kapsamında değinilen gelişmeler ayrıca önem ifade etmektedir.

İsrail'in bağımsız bir Kürt devleti kurulmasını destekleme olasılığı Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin seyrinde belirleyici olacaktır⁶³. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin siyasi açıdan analizinde bu husus, ekonomik açıdan kaydedilen mesafeyi önemli ölçüde tehdit etmektedir. Çünkü bu konuda Türkiye'nin duruşu nettir. Olası bir senaryoda sözde Kürt devletinin kurulmasına verilecek olan destek, Türkiye ve İsrail arasında büyük bir siyasi kriz çıkarabilmesinin yanında ekonomik olarak da ilişkilerin kesilmesi sonucunu doğurabilecektir.

Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkiler, yirminci yüzyılın sonlarından itibaren hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Türk işletmeleri açısından İsrail'in önemli bir pazar halini almaya başlaması söz konusu olmuştur ve ticari ilişkilerin en hızlı geliştiği ülke –

⁶³ Öztürk, R. (2004). *Batı Faktörünün Etkisinde Türkiye-İsrail İlişkilerinin Politikası*, Ankara: Odak Yayınları, s.367.

ilgili dönemde- İsrail olmuştur⁶⁴. Yirminci yüzyılın başında oluşan bu koşullar, 2002-2015 yılları arasında ticari açıdan devam etmiştir. Ancak bu durumun siyasi açıdan paralel bir şekilde ilerlediğini söylemek mümkün değildir.

AK PARTİ iktidarının başladığı 2002 yılından 2015 yılına kadar olan dönemde Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkilerin siyasi açıdan analizinde göreve geldiğinde dış politikada ülkeler gözünde birçok kaygıyı barındıran hükümetin bu kaygıları boşa çıkaracak şekilde bir politika benimsemesi etkili olmuştur. Buna göre arası bozulması beklenen Türkiye ve İsrail, yaşanan siyasi gerilimlere rağmen ticari ilişkilerini kararlılıkla sürdürmüştür⁶⁵. Ekonomide belirlenen programa sadık kalınması, Türkiye ve İsrail ekonomik ilişkilerinin seyrinde de gözlenmiş ve ilişkilerin kararlı bir şekilde sürmesi söz konusu olmuştur.

⁶⁴ Yılmaz, T. (2001). *Türkiye-İsrail Yakınlaşması*, Ankara: İmaj Yayıncılık, s.95.

⁶⁵ Dursunoğlu, A. (2005). *Stratejik İttifak: Türkiye-İsrail İlişkilerinin Öyküsü*, 4. Baskı, İstanbul: Anka Yayınları, s.335.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkilerin 2002-2015 yıllarını içeren dönemde ekonomik ve politik açıdan analizinin yapıldığı çalışmada Türkiye ve İsrail'in siyasi açıdan gerginlikler yaşamasına karşın ticari ilişkilerini artırarak devam ettirdikleri yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonucu ortaya çıkaran faktörlerin irdelenmesi ve çalışmanın sonuçlarına dair öneriler getirilmesi çalışmanın bu kısmında gerçekleşecektir.

1948 yılında bağımsızlığını ilan eden İsrail, kuruluş döneminden itibaren Arap dünyası ile karşı karşıya gelmiştir. Ortadoğu'daki Arap ülkeleri ile sürekli sorunlar yaşayan ve üç farklı dönemde savaştan İsrail'e karşı Türkiye tarafsız bir yaklaşım sergilemiştir. İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesi ve Filistin sorununun çözümüne yanaşmaması ile birlikte Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin olumsuz yönde seyrettiği ve bunun 1990'lı yıllara dek sürdüğü çalışmada ulaşılan sonuçlardan biridir.

İsrail'le ilgili genel yapıya ilişkin yapılan değerlendirmede ülkenin ekonomik açıdan Ortadoğu'nun en refah ülkelerinden birisi olduğu görülmüştür. Kişi başına gelir, istihdam, ticaret ve ödemeler dengesi konusunda İsrail'in performansı, ülkenin ekonomik açıdan iyi bir gidişatı olduğunu ortaya koymuştur. İsrail'in kaynak açısından zengin bir ülke olmamasına karşın ihracatının ithalatını karşılar düzeyde olması, İsrail'in ekonomik yapısına ilişkin öne çıkan bir sonuç olarak görünmektedir.

Türkiye ve İsrail ülkeleri arasındaki ilişkiler dönemlere göre farklılık göstermektedir. İsrail'i tanıyan ilk Müslüman yoğunluktaki ülke olan Türkiye, bu açıdan önemli bir konumdadır. Nitekim bu durum İsrail'in kuruluşundan başlayarak 1960'lı yıllara kadar olan ilişkilerde etkisini göstermiştir. 1970'li yıllardan itibaren iki ülke arasındaki ilişki soğuk bir şekilde seyretmiş, 1980'de Kudüs'ün daimi başkent ilan edilmesiyle en alt seviyeye düşmüştür.

1990'lı yıllar, Türkiye ve İsrail ilişkilerinin en iyi olduğu dönem olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin komşularıyla olan sorunları ve PKK terör örgütüyle

mücadelesi gibi konular, Türkiye ve İsrail'i 1990'lı yıllarda birbirine yakınlaştıran gelişmeler olarak görünmektedir. 2000'li yıllarda ise Türkiye ve İsrail ilişkileri tam anlamıyla inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Parti ideolojisi olarak İsrail'e karşı olması beklenen bir partinin Türkiye'de 2002'de iktidar olması ile birlikte ilişkilerin tamamen kopması beklentisi oluşurken elde edilen sonuçlar bu beklentinin boşa çıktığını göstermiştir. Türkiye ve İsrail, 2000'li yıllarda siyasi açıdan bazı dönemlerde yakınlaşmış bazı dönemlerde ise ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Filistin meselesi başta olmak üzere bölgesel gelişmeler bu sonucun ortaya çıkmasındaki temel etkindir.

Ticari ilişkiler açısından 2002-2015 yılları arasında Türkiye İsrail ilişkilerinin altın çağını yaşadığını gösteren sonuçlar elde edilmiştir. İthalat, ihracat, ticaret hacmi ve ticari denge açısından elde edilen bulguların her birisi bu sonucu destekleyen birer argüman olarak görünmektedir. Bu nedenle siyasi anlaşmazlıklara rağmen AK PARTİ hükümetinin 2002-2015 yılları arasında İsrail'le ticari ilişkileri yürütme bakımından başarılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkilerin hacmi 2002 yılından 2015 yılına kadar düzenli bir şekilde artış göstermiştir. 2009 ve 2014 yılları dışında Türkiye ve İsrail ticaretinin sürekli gelişmesi, çalışmanın temel sonuçlarından birisidir. Bu yıllarda meydana gelen azalmaların Türkiye ve İsrail ilişkilerinden ziyade -küresel mali kriz örneğinde olduğu gibi- küresel gelişmelerin etkisinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2002 yılından 2015 yılına kadar olan dönemde Türkiye ve İsrail ticaretinin Türkiye lehine dış ticaret fazlası vermesi, dikkat çekici sonuçlardan bir diğeridir. Türkiye'nin İsrail'e ihraç ettiği ürünlerin ithal edilenlere göre katma değerinin fazla olmamasına karşın elde edilen bu sonuç değerlidir.

Çalışmada ulaşılan en temel sonuç ise Türkiye ve İsrail'in 2002-2015 yılları arasında Davos çıkışı, Gazze operasyonu, alçak koltuk krizi, Mavi Marmara katliamı gibi pek çok konuda karşı karşıya kalması ve siyasi ilişkilerin kopma noktasına gelmesine karşın ticari ilişkilerin bu gerilimlerden etkilenmeksizin artmaya devam ettiğidir. Bu sonuç Türkiye ve İsrail ilişkilerinde ekonomik açıdan elde edilecek olan faydaların siyasi gerginliklere karşı baskın geldiğini göstermektedir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar göz önünde bulundurularak aşağıdaki önerilerin getirilmesi mümkündür:

- Türkiye ve İsrail'in birbirlerinin hassasiyetine –örneğin İsrail'in Filistin meselesinin çözümüne- önem vermeleri önerilir.
- Ekonomik ve teknik işbirliklerinin kapsamının genişletilmesi her iki ülkeye de önerilmektedir.
- Bölge gerçekleriyle yüzleşilmesi önerilir.
- Ticarete yeni ürün ve hizmetlerin varlığına yönelik çaba gösterilmelidir.
- Siyasi gerilimler ile ticari ilişkiler bağımsız bir şekilde değerlendirilmeye devam edilmelidir.
- Türkiye açısından getirisi daha yüksek olan, katma değere sahip ürünler ihraç edilmeli ve teknolojik açıdan İsrail'e olan bağımlılık azaltılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akgün, M., Senyücel Gündoğar, S. ve Görgülü, A. (2014). Zor Zamanda Siyaset: İsrail-Türkiye İlişkileri. *TESEV Dış Politika Programı Yayını*, 1-12.
- Arı, T. (2007). Filistin’de Kalıcı Barış Mümkün mü. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. 2.1, 11-34.
- Arı, T. (2012). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Bursa: MKM Yayınları.
- Balcı, A. (2011). Türkiye’nin Dış Politikası ve İsrail: 1990’lar ve 2000’lere İlişkin Bir Karşılaştırma. *Ortadoğu Etütleri*. 2.2, 117-136.
- Bengio, O. (2004). *Türkiye ve İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*, İstanbul: Erguvan Yayınevi.
- Can, M. ve Mercan, M. (2014). Politik İstikrarsızlığın Yüksek Teknoloji Endüstri-İç Ticaretine Etkisi: Türkiye-İsrail Örneği (2000-2012). *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*. 6.2, 29-44.
- Çevik, A. ve Çevik Ersaydı, B.S. (2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Psiko-Politik Etkenler ve Toplumsal Algılar. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. 5.2, 1-18.
- Döner, A. (1997). Tarihsel Süreç İçerisinde İsrail Devlet Modelinin Ortaya Çıkışı. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1.2, 13-30.
- Dursunoğlu, A. (2005). *Stratejik İttifak: Türkiye-İsrail İlişkilerinin Öyküsü*, 4. Baskı, İstanbul: Anka Yayınları.
- Efegil, E. (2013). İsrail’in Dış Politikasının Belirleyicileri. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. 5.49, 53-68.

- Eminoğlu, A. (2016). Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 7.15, 88-106.
- Genç, H. ve Sayım, F. (2011). *Ortadoğu ve Kuzey Afrika lkelerinin Ekonomik Yapısı*. Bursa: MKM Yayınları.
- Gültekin Punsmann, B. (2011). Türkiye-İsrail: Ekonomi ve Siyasetin Ayrışmasına Doğru, TEPAV, 1-4.
- Haim, R.B. (2008). *İsrail Hakkında Gerçekler*. Kudüs: Keter Pres Yayınları.
- Hasanov, E. (2014). Mavi Marmara Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*. 6, 1-8.
- http://file.setav.org/Files/Pdf/20121221123959_israil-siyasetini-anlama-kilavuzu-web.pdf , Erişim Tarihi: 11.10.2017.
- http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/5606_1478508650.pdf , Erişim Tarihi: 09.10.2017.
- <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-israil> , Erişim Tarihi: 07.10.2017.
- <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/TURKIYE%20ISRIL%20ILISKILERI.pdf> , Erişim Tarihi: 15.10.2017.
- <http://www.teknikmakinatakim.com/p/israil.pdf> , Erişim Tarihi: 10.10.2017.
- https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/%C4%B0srail;jsessionid=jvqgnme1WtYwscfnyeHIY0iiHzqJE11XUC7cWhDi3a3Z6H81SWiD!-1817764748?_afLoop=7491723405405391&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=u04gpsibe_1#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D7491723405405391%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Du04gpsibe_5 , Erişim Tarihi: 15.10.2017.

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/%C4%B0srail/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160220&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afLoop=7491853836958341&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=u04gpsibe_166#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D7491853836958341%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160220%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3DU04gpsibe_170 , Erişim Tarihi: 16.10.2017.

İMTM, <http://www.turob.com/resources/doc/20172202IMTM%202017%20SONU%C3%87%20RAPORU.pdf> , Erişim Tarihi: 09.10.2017.

İnat, K. ve Ataman, M. (2011). Ortadoğu Yıllığı, İstanbul: Açılım Kitap

İTO İstanbul Ticaret Odası. (1993). *İsrail*, Yayın No: 37, İstanbul.

Kaştan, Y. (2007). Ortadoğu'da Arap-İsrail Mücadeleleri ve Türkiye. 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*. 1797-1815.

Kaya, E. (2010). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem. *Bilge Strateji Dergisi*. 2.2, 93-114.

Koçyiğit, İ. (2016). İsrail Ülke Raporu. *Kırşehir Ticaret ve Sanayi Odası Yayını*, Kırşehir.

Özkoç, Ö. (2009). Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 64.3, 167-196.

Öztürk, R. (2004). *Batı Faktörünün Etkisinde Türkiye-İsrail İlişkilerinin Politikası*, Ankara: Odak Yayınları.

Öztürkler, H. (2011). İsrail Ekonomisinin Genel Özellikleri. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. 3.36, 73-78.

- Seydi, S. (2010). İsrail Seçimlerinin Ortadoğu Barış Sürecine Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 21, 309-334.
- Şahin, M. (2010). ABD-İsrail İlişkileri: Böyle Dost Düşman Başına. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. 2.21, 39-45.
- Şenel, B. (2014). İsrail Devletinin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci. *Akademik Orta Doğu Dergisi*. 9.1, 157-178.
- Tangör, B. (2004). Ortadoğu'nun Barış Süreci Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin İsrail Yaklaşımı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 1, 239-251.
- Turan, D. (2009). Gazze Operasyonu Işığında İran'ın İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımı. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. 1.2, 47-52.
- Turan, Ö. (2003). Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu, Yeni Şafak Gazetesi.
- Tür, Ö. (2009). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz: Davos ve Sonrası. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. 1.11, 35-40.
- Tür, Ö. (2013). İsrail'in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. 5.54, 26-34.
- Ulutaş, U. (2016). Diplomatik Normalleşme Türkiye-İsrail İlişkilerini Neler Bekliyor. *SETA Analiz*. 164, İstanbul.
- www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 16.10.2017.
- Yağış, M.M. (2010). İsrail: Ülke Raporu. *Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi*. Aralık, 1-36.
- Yaman, G. (2012). Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü. *Trakya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğrenci Dergisi*. 2, 23-26.
- Yergin, H., Mercan, M. ve Erol, A. (2012). Türkiye İsrail İlişkilerinin Ekonomi Politik Analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 4.2, 153-163.

Yesevi, Ç.G. (2016). İsrail'in Devlet İmajının Şekillenmesi. *Bilgi Strateji Dergisi*. 9.16, 97-129.

Yılmaz, T. (2001). *Türkiye-İsrail Yakınlaşması*, Ankara: İmaj Yayıncılık.

Yılmaz, T. (2010). Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. 5.1, 9-24.

